

DEVŞİRME SORUNU, DEVŞİRMENİN ANADOLU VE BALKANLARDAKİ TÜRKLEŞME VE İSLAMLAŞMAYA ETKİSİ

Doç. Dr. YAVUZ ERCAN

Devşirme sorununu ve bu uygulamanın Anadolu ve Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşmaya¹ etkisini iyi bir şekilde anlamak ve açıklayabilmek için, daha önce Anadolu ve Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşmayı ortaya koymak gerekir. Bu nedenle yazımız üç bölümden oluşacaktır.

1 - Anadolu'da türkleşme.

2 - Balkanlarda türkleşme ve islamlaşma.

3 - Devşirme sistemi ve bunun Osmanlı İmparatorluğunda türkleşme ve islamlaşmaya etkisi.

Anadolu'da türkleşme olayı Osmanlı İmparatorluğundan önce gerçekleşmiştir. Türkler, Müslüman olduktan sonra ilk kez Abbasiler döneminde geniş ölçüde Hıristiyan topluluklarla karşılaşmışlardır. Abbasî İmparatorluğu içinde yalnız Türklerden oluşan orduların ortaya çıkması, Türklerin görünüşte Halife'ye bağlı fakat gerçekte bağımsız devletler kurması ile sonuçlanmıştır. Bunlardan Tulunoğulları (868-905) ve İhşidoğulları (935-969) kısa ömürlü olmuşlar ve daha çok askerî bir sisteme dayandıklarından Müslüman olmayan halkla doğrudan ilişkide bulunamamışlardır. Zimmilerle ilişkiyi ancak yönetsel görevlerde bulunan yerli halk kurmuş olabilir. Bu nedenle Tulunoğulları ve İhşidoğulları devletlerinde geniş ölçüde bir Müslim (Türk)-Gayr-i müslim ilişkisinden sözemenin doğru olmayacağı kanısındayız.

Mısır'da İhşidoğullarının yıkılışından sonra İran'da yeni bir Türk devleti kurulmuştur². 1040 tarihinde kurulan Büyük Selçuklu İmparatorlu-

¹ Türkleşme ve islamlaşma deyimlerini birbirinden ayırmak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde türkleşme demek, aynı zamanda islamlaşma demektir. Fakat özellikle Balkanlarda islamlaşma demek türkleşme demek değildir. Sözgelisi Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklar islamlaşmış fakat türkleşmemiş topluluklardır.

² X. yüzyıl Türklerin büyük küteler halinde Müslümanlığa kabul etmeleri bakımından, Türk-İslam tarihi için büyük önem taşır.

ğu'nun, daha önce kurulan Müslüman-Türk devletlerinden (Karahanlılar ve Gazneliler gibi) konumuz bakımından en önemli farkı, çeşitli Türk boylarını Batıya göndermeleri ve böylece, Müslüman olan Türklerin yeniden ve doğrudan doğruya Hıristiyan dünyasıyla ilişkiye geçmesidir³.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde, bir komutanın yönetimi altında Anadolu'ya ilk sefer 1018 yılında yapılmış ve bu seferi Çağrı Bey yönetmiştir. Bir keşif seferi niteliği taşıyan bu seferi sonraları daha düzenli ve plânlı seferler izlemiştir. 1028, 1038, 1044 ve 1047 yıllarında büyük gruplar halinde Anadolu'ya giren Türkler, büyük kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmışlardır⁴. Bu yenilgilerden sonra Tuğrul Bey kendisi Anadolu'ya seferler düzenlemiş ve ilk sürekli fetihler bundan sonra yapılmaya başlamıştır⁵.

Böylece başlayan fetihle, sürekli olarak Doğudan gelen Türkler Anadolu'ya yerleşmişler ve o dönem için "darü'l-harp" ve "uc bölgesi"⁵ olan bu yerlerde Bizans, Ermeni ve Gürcülere karşı savaşmışlardır. 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kazandığı Malazgirt zaferi, Türklerin Anadolu'da kesin olarak yerleşmelerine yol açmıştır. Alp Arslan'la birlikte Anadolu'ya gelen Türk prens ve komutanlarından bazıları, Malazgirt zaferini izleyen yıllarda birer devlet kurmuşlardır⁷.

Malazgirt savaşından sonra Türklerin Anadolu'ya göçleri çok hızlı olduğundan kısa sürede etnik yapı değişmiştir. Batılı tarihçilerden bazıları bu ani değişikliği yerli halkın büyük ölçüde türkleşmesi veya Türkler tarafından yok edilmesiyle açıklamaya çalışmışlardır⁸. Kültürel ve etnik yapı değişiklikleri kısa sürede gerçekleşmez. Bu nedenle Türklerden önceki Anadolu halklarının türkleşmesi bu kadar kısa süre içinde mümkün değildir. Hızlı etnik yapı değişiklikleri, ancak dışarıdan çok sayıda ve hızlı bir şekilde

³ Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 1.

⁴ Urfalı Mateos: Vekayiname (çvr. H. Andreasyan), s. 76 vd.; Turan, O.: Selçuklular Tarihi, s. 74; Yinanç, M.H.: Türkiye Tarihi, s. 35; Gregory ebu'l-Farac: Tarih, c. I, s. 295.

⁵ Turan, O.; History of Islam, c. I, s. 231, 232; Kafesoğlu, İ.: Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti, Köprülü Armağanı, s. 266.

⁶ Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. (indeks); Wittek, P.: Osmanlı İmparatorluğunun Doğusu (çvr. F. Arık), s. 24-26, 32, 33.

⁷ Yinanç, M.H.: Türkiye Tarihi, s. 74; Turan, O.: Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. (indeks).

⁸ Türk öncesi Anadolu'nun durumu, Türklerin Anadolu'ya göçleri ve yerleşme nedenleri, bugün bile gerektiği gibi araştırılıp değerlendirilmediği için Batılı tarihçiler böyle bir hataya düşmüşlerdir.

gelecek yeni etnik gruplarla mümkün olabilir. XI. yüzyıldan başlayarak Türklerin ne ölçüde Anadolu'ya gelip yerleştikleri ve yeni hangi unsurları getirdiklerini belgesel olarak tesbit etme imkânı vardır. Yerli halkı toptan yok etme konusuna gelince, görüşü destekleyecek bugüne kadar hiçbir belge ele geçmiş değildir⁹.

Malazgirt Savaşından sonra on yıl gibi kısa bir süre içinde Türkler Ege Denizi'ne kadar ilerlediler¹⁰. Malazgirt'ten dört yıl sonra (1075) Anadolu'nun Batı ucu demek olan İznik ele geçirildi ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti oldu. Savaştan on yıl sonra ise İzmir ele geçirilip, Ege adalarının fethine ve denizötesi seferlere başlandı. Hatta İzmir beyi Çaka Bey, Bizans'ı ele geçirmeyi düşünecek kadar güçlendi. Balkanlardaki Şamanist ve Hıristiyan Peçenek, Kuman ve Uz'larla ilişkiler kurdu¹¹. Gerçekten bu, o dönem için şaşılacak bir ilerlemedir. Ayrıca, Anadolu'nun türkleşmesinde Müslüman olmayan Türk topluluklarından Peçenek, Uz, Kuman ve diğerlerini gözden uzak tutmamalıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra Haçlı Seferleri başladı. Özellikle Birinci Haçlı Seferi, Anadolu Selçuklu Devletini geniş ölçüde sarstı. Hatta bir müddet Marmara ve Ege bölgesinin türkleşmesini geciktirdi¹².

⁹ Batılı tarihçilerin görüşlerini destekleyen ilginç bir eser UCLA profesörlerinden Speros Vryonis, Jr. tarafından yazılmıştır (The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century, 1971). Yazarı, daha 1964 yılında, Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan bir yazısından tanıyoruz (Problems in the History of Byzantine Anatolia, c. I, s. 113-132). Yazar, kitabının Önsöz'ünde konunun çok geniş ve zor olduğunu, bunun için üç değişik disiplin (Bizantinist, İslamist ve Türkolog) üzerinde başarılı olmak gerektiğini belirtiyor. Gerçekte böyle bir konuda, doğruya en yakın olanı bulabilmek için üç değil, daha fazla disiplin üzerinde söz sahibi olma veya bunların ortak çalışması gerekir. Bu disiplinler, yukarıda saydığımız üçünden başka, Roma öncesi Anadolu Tarihi, Roma, Gürcü, Ermeni, Süryani, Yahudi, hatta Arap dili ve tarihi disiplinleridir. Ayrıca, konuyu yalnız siyasal ve sosyal tarih açısından değil, etnoloji, ekonomi ve kültür tarihi açısından da değerlendirmek gerekir. Bu şartlar gerçekleştirildikten sonra yapılacak araştırmalarla, doğruya en yakın bilgiler ortaya çıkabilecektir. Şimdi yapılanlar, kuvvetli tahmin veya teoriden öteye gidemez.

¹⁰ Yinanç, M.H.: Türkiye Tarihi, s. 108; Turan, O.: Selçuklular Tarihi, s. 197; Wittek, P.: Menteşe Beyliği, s. 16.

¹¹ 1071'den sonraki hızlı ilerleme, Anadolu'ya yoğun Türk nüfusunun gelmesi ve genel olarak Anadolu'nun Türkleşmesi için bk. Turan, O.: Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 1-37, 87-94; Akın, H.: Aydınoğulları Tarihi Hakkında bir Araştırma, s. 1-6. Bu eserlerden birincisi, Anadolu Selçukluları üzerine yazılmış en ayrıntılı son araştırmadır.

¹² Turan, O.: History of Islam, c. I, s. 239-242.

Birinci Haçlı Seferi sırasında Çukurova'da bir Ermeni devleti kuruldu. Ermeniler daha önce Bizans İmparatoru II. Bazil zamanında Sivas ve çevresine göç ettirilmişler ve Ermenistan bir Bizans eyaleti olmuştu¹³. Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile birlikte Ermeniler, Türkmenlerin baskısı ile Güneye Çukurova'ya doğru inmeye başladılar. Bu arada Birinci Haçlı Seferinin yol açtığı karışıklıktan da yararlanarak Çukurova'da devletlerini kurmuşlardı.

Haçlı Seferlerinin yarattığı sıkıntı geçtikten sonra, Selçuklular Anadolu'da eski egemenliklerini daha güçlü olarak yeniden kurdular. Selçukluların en parlak dönemleri olan bu yıllarda, fetih sırasında kurulan Türk beyliklerinin çoğu yönetim altına alındı. Hemen hemen bütün Anadolu'da Türk birliği sağlandı. Bu arada, halâ devam eden Haçlı Seferleri ile ve Haçlı Seferlerinin sonucu olarak Kudüs, Antakya ve Urfa'da kurulmuş olan bazı Hıristiyan devletlerle mücadele devam etti¹⁴.

Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemini yaşarken, önce Büyük Selçuklu İmparatorluğu, daha sonra Kirman, Suriye ve Irak Selçuklu devletleri yıkıldı. Bu nedenle ortaya çıkan siyasal düzensizlik, bölgede yaşayan göçebe Türklerden bir kısmının Anadolu'ya gelmesine yol açtı¹⁵. Böylece, Anadolu elli yıl gibi kısa bir süre içinde türkleşmiş oldu. Türkiye genelinde, Türk olmayan unsurlar artık azınlık durumuna düşmüşlerdi.

Anadolu'da yerli halkın azınlık durumuna düşmesinin tek nedeni, Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri değildir. Türklerin yaklaşık 300 yıl boyunca Anadolu'ya gelip yerleşmelerine karşılık, yerli halk yurdunu terketmiş, önce Ege ve Marmara kıyılarına, sonra İstanbul ve Balkanlara doğru çekilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, yerli halkın Anadolu'yu terketme nedeninin yalnız Türk göçleri olmadığıdır. VII. yüzyıl sonlarında başlayan ve birkaç yüzyıl süren Arap-Bizans mücadeleleri, özellikle Doğu ve Güney Anadolu'da sosyal düzeni bozmuş, ekonomik hayat da hemen hemen çökmüştür¹⁶ Emevi ve Abbasilerle Bizans

¹³ Urfalı Mateos: Vekayiname, s. 50; Turan, O.: Selçuklular Tarihi, s. 75; Kafesoğlu, İ.: Doğu Anadolu'ya ilk Türk Akımı ve Tarihi Ehemmiyeti, Köprülü Armağanı, s. 272-274; Sümer F.: Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar, Tarih Araştırmaları Dergisi, c. I, s. 4-19.

¹⁴ Münecimbaşı Ahmet: Sahaifü'l-ahbar, c. II, s. 578-609; Turan, O.: Selçuklular Tarihi, s. 206.

¹⁵ Turan, O.: Selçuklular Tarihi, s. 188 ve Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, s. 165 ve History of Islam, c. I, s. 245-248; Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 1.

¹⁶ Urfalı Mateos: Vekayiname, s. 4, 6,, 16, 33, 43; Gregory ebu'l-Farac: Tarih, c. I, s. 175

arasında sınırı oluşturan ve Tarsus'tan Malatya'ya kadar çizilen bir çizgi üzerinde bulunan kent ve köyler en çok zarar gören bölgeler olmuştur. Sosyal, siyasal, ve ekonomik düzeni bozulmuş olan bölge halkının, büyük ölçüde yurdunu terketmesi doğaldır. Aynı zamanda, Arap-Bizans mücadelesi, Anadolu'nun Hıristiyan halkını sosyal ve psikolojik bakımdan hazırlamıştır. Yani, Anadolu'nun Hıristiyan halkı İslam dünyasıyla, Türklerle karşılaşmalarından daha önce ilişkide bulunmuş ve Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman yerli halk, İslam ve İslamlık kavramlarına yabancı kalmamışlardır. Diğer yandan, Bizans İmparatorluğunda Müslüman olmayan Türklerin varlığı ve Abbasi ordularında hizmet gören Türklerin çok sayıda bulunuşu ve bunların "suğur" denilen Arap-Bizans sınır bölgelerinde oturuşu, bu yabancı kalmayışı Türklük bakımından da hazırlamıştır¹⁷.

1237 yılında II. Keyhüsrev'in tahta çıkmasıyla çökmeye başlayan Anadolu Selçuklu Devleti, Saadetin Köpek gibi devlet adamlarının elinde iyice sarsılmıştı¹⁸. Bu yıllarda kurulan Cengiz İmparatorluğu'nun ve Batıya doğru büyük bir hızla yayılan Moğal istilasının önünden kaçan pek çok Türk boyları kalabalık gruplar halinde Anadolu'ya gelmeye başladılar. Bu kez yalnız göçebeler değil, yerleşik halkın da birçoğu Anadolu'ya geldi¹⁹. Anadolu'nun ekonomik yapısı bu kalabalık Türk topluluklarını çekemediğinden sosyal ve ekonomik hayat bozuldu. Nitekim bu durum, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma nedenlerinden biri oldu. Önce 1240 Baba İshak ayaklanması, arkasından 1243 Köseadağ yenilgisi, Selçuklu Devleti'nin, Moğol egemenliğini tanınması ile sonuçlandı.

Anadolu'da İlhanlı egemenliği kurulunca Doğu ve Orta Anadolu'daki Türkler kıyılara ve Batı Anadolu'ya doğru yayıldılar²⁰. Öyleki, özellikle Batı Anadolu, Orta Anadolu'ya nazaran etnik bakımdan daha çok Türk özelliği kazandı.

vd.; Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 1; Köprülü F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 73.

¹⁷ Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 4, 22.

¹⁸ Turan, O.: İslam Ansiklopedisi (IA), Saadetin Köpek md., s. 32.

¹⁹ Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 5; Wittek, P.: Menteşe Beyliği, s. 14 ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, s. 39; Turan O.; History of Islam, c. 1, s. 248-251; Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 31, 32.

²⁰ Turan, O.: Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi, c. II, s. 4; wittek, P.: Menteşe Beyliği, s. 16, 17 ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, s. 40, 41; Akın, H.: Aydınoğulları Tarihi, s. 4; Köprülü: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s. 44.

1308 yılında Anadolu Selçuklu Devleti yıkılmış ve Türkiye Tarihinde "Anadolu Beylikleri" dönemi başlamıştır²¹. Nüfus bakımından çoktan türkleşen Anadolu'da, Beylikler döneminde bu kez, dil, kültür, gelenek, güzel sanatlar ve imar bakımından da türkleşme olmuş, hatta tamamlanmış denebilir²². Anadolu Beyliklerinin yapısı demek, bir bakıma, yine bunlardan biri olan Osmanlı Beyliğinin yapısı demek olacağından bu konu daha sonra yeniden ele alınacaktır.

Anadolu'nun ilk fethi sıralarında Türklerle Hıristiyan toplumların ilişkileri pek dostca olmamıştır. Türkler Anadolu'ya kesin olarak yerleştikten sonra iki topluluk arasında dostca ilişkiler başlamıştır. Bu dostca ilişkiler bazan, Ortodoks rahiplerle anlaşarak, Anadolu'ya Türkmenleri yerleştirme şeklinde bile görülmektedir²³.

Anadolu'nun coğrafi yapısı da Türklerin burada kolayca yerleşmeleri için birinci derecede etken olmuştur. Yeni gelenler, bir çok kentleri türkleştirdikleri gibi, kendileri de pek çok kent ve köy kurmuşlardır. Özellikle Beylikler döneminde kıyı bölgelerinin, yerli halkla anlaşarak fethedildiği ve buralarda yerli halkla yeni gelenlerin çabucak kaynaştıkları söylenebilir. Saruhan, Menteşe ve Aydınoğulları'nın kısa sürede denizci birer devlet olmaları, Ege adalarından bir kısmını fethedip bir kısmını da vergiye bağlamaları, Karadeniz'e, Yunanistan'a, Mora'ya ve Kıbrıs'a sefer yapmaları, Bizans İmparatoru ve Kölemen Sultanına donanmaları ile yardım etmeleri, bu ihtimali desteklemektedir. Aksi halde, denizle ilişkisi ikiyüz yılı geçmeyen bu topluluğun, denizcilikte bu kadar ilerlemesi ve güçlenmesi, ancak yeni belgelerin ışığı altında başka türlü yorumlanabilir.

Kentlere nazaran ovalık yerler ve köyler daha çabuk türkleşti. Kentlerin türkleşmesi yavaş olmakla birlikte, sayısal durum hep Müslüman olmayan toplumların aleyhine gelişti. Anadolu'da Beylikler dönemi başladığı sırada Müslüman olmayan halk çoktan azınlık durumuna düşmüştü. Müslüman olmayan halk gruplarından Rumların dışında kalanlar (Ermeniler, Süryaniler, Kildaniler, Maruniler, Yahudiler ve diğerleri) daha Bizans İmparatorluğu zamanından beri azınlık durumunda

²¹ Beylikler dönemini tam 1308 yılında başlatmak bir bakıma doğru olmayabilir. Çünkü Anadolu Beyliklerinden bazıları, Selçuklu Devleti yıkılmadan önce kurulmuşlardı. Anadolu Beylikleri üzerinde geniş bibliyografya vardır. Ayrıntılara girmek için buraya almıyoruz.

²² Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 4 vd.

²³ Wittek, P.: Menteşe Beyliği, s. 17; Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 79.

idiler. Uzun Hasan döneminde Diyarbakır halkında sözedilirken, Hıristiyan ve Yahudiler sayı bakımından ikinci derecede sayılmışlardır²⁴.

Anadolu türkleştikten sonra, Hıristiyanlık bununla ters orantılı olarak gerilemeye başladı. Bundan, Türklerin Müslüman olmayanlara karşı kötü davrandıkları sonucunu çıkarmamak gerekir. Hıristiyanlığın gerilemesi, Hıristiyan nüfusun azalmasıyla ilgilidir ve bunun nedenlerini yukarıda açıklamaya çalıştık.

Anadolu'nun türkleşmesini yerli halkın ihtidasıyla açıklamak ne kadar yanlışsa, Anadolu'da hiç ihtida olmadığını söylemek de o derece yanlıştır. Bu ihtidaların Türklerin, etnik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını bozmayacak ölçüde olduğunu önemle belirtmeliyiz.

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman yalnız siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel hayat değil aynı zamanda manevî hayat da çökmüş durumda idi. Çünkü topluluğu azalan kilise ve manastırların gelirleri de azalmış ve bu yüzden birçok piskoposluk ve metropolitlik merkezleri kapanmış, bazıları da diğer bölgelerin yardımıyla yaşayabilmiştir. Daha çok mezhep kavgası ve maddî sıkıntı yüzünden çıkan anlaşmazlıklar, manevî hayatın çöküşünün önemli bir nedenidir. Bu anlaşmazlıklardan biri Efes ve Birgi Metropolitleri arasında olmuştur. Efes Metropolidi, maddî sıkıntı nedeniyle, Birgi Metropolitliğinin piskoposluk olarak kendine bağlanmasını istemiş, Patrikhane bunu kabul etmeyince, Birgi Metropolidini cinayet ve yalancılıkla itham etmiştir. Bunun üzerine Patrikhane, olayı yerinde incelemek için Denizli Metropolidini görevlendirmiştir. Sonuçta, olayın iftira olduğu anlaşılmış, Efes Metropolidi ise bunu Aydınoglu Umur Bey'in zoruyla yaptığını ileri sürerek kurtulmuştur²⁵. Bu olay aynı zamanda Menteşe Beyliği yönetiminde olmasına rağmen İstanbul'la ilişkisinin kesilmediği, Efes ve Birgi Metropolitleri arasında çıkan anlaşmazlığı, Denizli Metropolidinin, yerinde inceleyecek kadar hareket ve davranış özgürlüğüne sahip olduğunu göstermektedir²⁶.

Bazı bölgelerde ise kiliseler topluluklarıyla birlikte türkleşmiş fakat Hıristiyan dinlerini korumuşlardır. "Türkiye'nin birçok yerlerinde kilise adamlarının, piskopos ve arkepiskoposların Türkler gibi giyindikleri,

²⁴ Hinz, W.: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 27. Diyarbakır Hıristiyanlarından sözedilirken Rumlar ve Ermeniler sayılmış, Süryanilerden hiç söz edilmemiştir. Oysa, en eski dönemlerden beri Diyarbakır Süryani merkezlerinden biri idi.

²⁵ Wittek, P.: Menteşe Beyliği, s. 113 vd.

²⁶ Wittek, P.: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, s. 38.

onların dilini konuştukları ve ancak mes, İncil ve mektupları Rumca okuyabildikleri, fakat öbür bütün dualarını Türkçe olarak söyledikleri” hakkında 1437 yılına ait kayıtlar vardır ²⁷.

Bu kültür alış-verişi para alanında daha geniş olmuştur. Birçok Anadolu Beylikleri yabancı para kullanmışlar veya onlara benzer paralar bastırmışlardır. Sözcüleri, Aydın ve Saruhanlıları, Napoli ve Anju Krallarının gümüş paraları olan “gillat”ı ²⁸ taklit ederek Hıristyan tipinde paralar bastırmışlardır ²⁹. Menteşeoğulları da zambak çiçekleri ile süslü “gigliyati” şeklinde paralar bastırmışlardır ³⁰. Dikkat edilecek olursa bu durum daha çok kıyı beyliklerinde ve deniz yolundan Latin tüccarlarıyla ticaret yapanlarda görülmektedir. Bununla ticareti kolaylaştırma yolu düşünülmüş olabilir. Mamafih, adıgeçen beylikler yalnız bu paraları kullanmamışlar, kendilerine özgü, İslamî paralar da bastırmışlardır ³¹.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu’nun türkleşmeye devam ettiği kuşkusuzdur. Yalnız, zaten türkleşmiş olan Anadolu’da, Osmanlı döneminde de devam eden türkleşme olayının hızını tesbit etmek şimdilik imkânsızdır. Konunun mahiyetini ve etki alanını tahmin etmek ise aşağı-yukarı mümkündür.

Kuruluş döneminde Osmanlı Devleti topraklarına yalnız Anadolu’nun diğer bölgelerinden değil, Anadolu dışındaki birçok ülkelerden de göçler olmuştur. Bunlar arasında İran, Deşt-i Kıpçak, Ortaasya, Mısır ve Suriye gösterilebilir ³². Bu arada Anadolu kentlerinin pek çoğunda ekonomik bozukluk ve asayişsizlik sürerken, Osmanlı Devleti topraklarında, büyük bir düzen ve ekonomik rahatlık vardı. Bu durum, Osmanlı egemenliği altında bulunan yerlere, diğer bölgelerden göçü sağlamış ve Marmara ile Ege bölgelerinde Müslüman olmayan topluluklar yok denecek kadar azalmıştır. Bunda Osmanlı Devletinin jeopolitik durumu ayrıca rol oynamıştır ³³.

²⁷ Dawkins, R.M.: *Modern Greek in Asia Minor*, s. 1, Cambridge 1816.

²⁸ Paranın arkasındaki haç süsleyen zambaklar nedeniyle bu ad verilmiştir. Anadolu’da daha çok “Gigliyati, Gilyati veya Jilyati” şeklinde telaffuz edilmiştir.

²⁹ Akın, H.: *Aydınöğulları Tarihi*, s. 50-52; Uzunçarşılı, İ.H.: *Anadolu Beylikleri*, s. 90, 119.

³⁰ İnalçık, H.: *History of Islam*, c. I, s. 272, 273; Uzunçarşılı, İ.H.: *Anadolu Beylikleri*, s. 82.

³¹ Uzunçarşılı, İ.H.: *Anadolu Beylikleri*, s. 119.

³² İnalçık, H.: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerine bir Tetkik Münasebetiyle*, Belleten, c. XV, s. 649; Köprülü, F.: *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 41, 42 ve *Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri* Belleten, c. VII, s. 265-313.

³³ Akdağ, M.: *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c. I, s. 32, 99, 100.

Ortaya attığımız bu tezi daha açık gösterebilmek için İzmir, Aydın ve çevresine ait timar ve vakıf defterlerinin bir kısmını tarayıp basit istatistikler çıkardık³⁴. Bu defterlerdeki kayıtlara göre İzmir, Aydın ve çevresinde 1451-1583 yılları arasında Müslüman olmayan halk çok azdır. Nitekim, 1451 tarihli “Mufassal Aydın timar defteri”nde on beş tane nahiye, köy, timar ve vakıf yeri kayıtlı olmasına rağmen, bunlardan yalnız Arpaz ve Fota’da Müslüman olmayan halk bulunduğu görülmektedir. Hepsi beş mahalle olan Arpaz’da Müslüman olmayan halk sadece on haneden ibarettir. Arpaz’daki, Müslüman olmayan bu on hanelik topluluk, Fatih dönemine ait başka bir defterde, sayısı belli olmamakla birlikte, bir mahalle olarak kaydedilmiştir³⁵.

Aydın livasının nüfus ve hasılatını, timarlarını, Ayasuluğ (Selçuk) ve Mastura kaleleri mustahfızlarına ait timarları gösteren, Fatih dönemine ait tarihsiz bir defterde ise, yirmi iki tane nahiye, köy, timar ve vakıf yeri kayıtlıdır. Bunlardan otuz dört haneli Eskihisar için “öşür ve haraçların verirler” kaydından burasının Gayrimüslim köyü olduğunu, veya bu köyde Müslüman olmayan halkın da oturduğunu düşünebiliriz. Ayasuluğ’da ise on sekiz mahalle bulunup, bunun iki tanesi Zimmilere aittir. Bunlar da otuz dört haneli “Mahalle-i küffaran Eskihisarın haremî” ve dokuz haneli “Mahalle-i küffaran Hisaryakası” mahalleleridir. Ayrıca, “Kemer” mahallesinde otuz tane Müslüman olmayan halkın bulunduğu görülmektedir. Tire’de ise yirmi altı mahalle bulunup, yalnız biri (elli üç haneli) “Küffaran” mahallesidir³⁶.

Fatih dönemine ait başka bir defterde (1467 tarihli nüfus defteri) ise Müslüman olmayan halkın varlığını gösterecek hiçbir kayıt yoktur³⁷.

1506-1507 tarihli Tire vakıf defteri parçasında yirmi köy ve vakıf yeri (mezraa, çiftlik, han, hamam, değirmen vs.) kayıtlıdır³⁸. Bunlardan on yedi hanelik Süleymanköy’de üç hane “cemaat-ı gebran” varlığı kayıtlıdır. Bu üç hanelik Zimmî grubu, 1583 tarihli Aydın vakıf defterinde beş kişi olarak kaydedilmiştir. Bir aileyi ortalama beş kişi kabul edersek 1506-1507 yılında Süleymanköy’deki “cemaat-ı gebran”ın on beş kişi olması gerekir. Seksen yıl sonra 1583’de beş kişiye inmiş olması Anadolu’nun türkleşmesi bakımından bir örnektir. Bir örneğin alınıp bütün bir ülkeye uygulanması sağlıklı bir

³⁴ Bu kayıtlar için bk. Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 127-193.

³⁵ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 127 vd.

³⁶ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 131 vd.

³⁷ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 189 vd.

³⁸ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 136 vd.

yöntem olmamakla birlikte, yine de bir örnektir. Bu köyde oturan Müslüman olmayan halkın haraç ve cizyelerinden elde edilen gelir aynı defterde (1583 tarihli Aydın vakıf defteri), Gedik, Ahmet Paşa'nın, Karahisar'daki imaretine vakıf kaydedilmiştir. Ayrıca, Gazi Umur Paşa'nın türbesine ait vakıflarda Ortakçı Kulların bulunduğu kayıtlıdır. Bu vakıflar 1583 tarihli defterde de vardır ve Bazdegümi köyündedir. Bu köyde Yenişehir imareti vakfına ait Zimmî adları kayıtlıdır. Hem 1506-1507 tarihli defterde hem de 1583 tarihli defterde Alaşehir kazasında Müslüman olmayan halkın bulunduğu kaydedilmiş fakat sayıları belirtilmemiştir.

I. Selim dönemine ait “Nefs-i İzmir ve kurası Evkaf defteri” parçasında altı adet nahiye, köy ve vakıf yeri kayıtlı fakat hiçbirinde Zimmî yoktur³⁹.

1530-1531 tarihli “Bursa, Aydın, Saruhan, Biga, Alaiye livaları kazalarındaki nüfus, hasılat ve timarları ve evkafı ve cebelü ve Aydın kanunnamesini mübeyyin mücmel tahrir defteri”nde otuz iki nahiye, köy, timar ve vakıf yeri kayıtlıdır. Bunların içinde yalnız Birgi'deki Aydınoglu Mehmet Bey medresinin vakfına ait, iki çiftlik yer tutarındaki mezraada Ortakçı Kulların varlığı kayıtlı olup bundan başka Gayrimüslimlerle ilgili hiçbir kayıt yoktur⁴⁰.

1583 tarihli Aydın vakıf defterinde ise doksan dokuz nahiye , köy ve vakıf yeri kaydedilmiş olup⁴¹ yukarıda saydıklarımızdan fazla olarak Ayasuluğ'a bağlı Çirkince nahiyesinin Yayla köyünde bir kısım Gayrimüslim ve Megrigümi köyünde ise üç tane “cemaat-ı nasara”nın bulunduğu kaydedilmektedir.

Görüldüğü gibi 1451 ile 1583 yılları arasına ait çeşitli timar, vakıf ve tahrir defterlerinde kayıtlı yüzden fazla kaza, nahiye ve köy içinde tamamen Gayrimüslimlerin oturduğu bir tek köy bulunmadığı gibi, Türklerle Müslüman olmayan halkın karışık oturdukları kaza, nahiye ve köylerin sayısı da on'u geçmemektedir. Bunlarda da oran Zimmiler açısından çok düşüktür. Sözelgesi, beş mahalleli Arpaz'da on hane (veya bir mahalle), Süleymanköy'de beş kişi (veya üç hane), on sekiz mahalleli Ayasuluğ'da iki mahalle (üçüncü mahallede Türklerle karışık), yirmi altı mahalleli Tire'de ise sadece bir mahalledir.

Bu rakamlardan çıkarılacak önemli bir sonuç da Müslüman olmayan halkın artmayıp -hatta eksilmesine karşılık- Türk köylerinin sürekli artış

³⁹ Akın, H.:Aydınogulları Tarihi, s. 141 vd.

⁴⁰ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 144 vd.

⁴¹ Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 152, 180.

göstermesidir. Nitekim 1451 tarihli defterde kayıtlı olan Güzelcehisar Türk köyünün Kilise-cami adındaki mahallesi on beş hane iken, Fatih dönemine ait tarihsiz defterde aynı köyün, aynı mahallesi otuz hane olarak kaydedilmiştir.

Yine bu belgelerde dikkati çeken diğer bir nokta da defterlerde kayıtlı olan Gayrimüslimlerden bir kısmının Türkçe adlar taşımasıdır. Sözelgesi, 1506-1507 tarihli defterde, Gazi Umur Paşa'nın türbesine ait vakıflarda çalışan Ortakçı Kullardan bazıları, 1583 tarihli defterde üç adet "cemaat-ı nasara"dan ikisi, yine aynı defterde Bazdegümi ve Süleymanköy'deki Zimmilerden bir kısmının adları Türkçedir. Dikkati çeken diğer bir nokta da bu adların Türkçede kullanılan Arapça adlar değil, tamamen Türkçe adlar olmasıdır. Bazarlu, Karaca, Karagöz, Bali, Yahşi, Satılmış gibi.

Bu defterlerde kayıtlı bulunan bazı köy ve mahalle adları, buralarda daha önce müslaman olmayan toplulukların oturduklarını göstermektedir. 1451 tarihli ve Fatih dönemine ait tarihsiz defterlerdeki Güzelhisar köyünün Kilise-cami mahallesi, 1467 tarihli defterde ise Karaca-kilise, Papazlık, Kilise-pınar köyleri adlarından anlaşılacağı gibi daha önce Zimmi köyleri iken, bu tarihlerde artık Türk köyleri olmuşlardır⁴².

Yine bu köy ve mahalle adlarından bazı kiliselerin camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz Kilise-cami ile 1583 tarihli defterde kayıtlı Birgi'de kiliseden camiye çevrilen ve bu tarihte harap olmuş bulunan bu yerleri örnek olarak gösterebiliriz⁴³.

Anadolu Beylikleri döneminde hemen hemen Türkiye'nin her yerinde devam eden türkleşme olayının Osmanlı Beyliğinde de devam etmiş olması doğaldır. Nitekim, İbni Batuta'nın Osmanlı Beyliği topraklarından geçerken, Orhan Bey'in yönetiminde bulunan Göynük'de hiçbir Müslüman bulunmadığını yazması ve bu kasabanın I. Murat ve I. Bayezit dönemlerinde ise tamamen Türklerle meskûn bulunması, görüşümüzü açıklayan bir örnektir⁴⁴. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinde köyler kentlere göre daha çabuk ve kolay türkleşmiştir. Bu durumu sağlayan en önemli etken, Anadolu'ya gelen Türklerin bir kısmının göçebe oluşudur.

⁴² Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 185, 188.

⁴³ Ayasofî köyünün adı daha sonra 1573 tarihli "Aydın Mufassal Defteri"nde "Karaman" olarak değiştirilmiştir. "Karye-i Ayasofya, nam-ı diğer Karaman, tâbi-i Birgi". Akın, H.: Aydınogulları Tarihi, s. 192.

⁴⁴ Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 82.

Göçebe Türkler her ne kadar hayvancılıkla uğraşmışlarsa da kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar tarımla da uğraştıkları kuşkusuzdur⁴⁵. Anadolu'ya gelen Türkler arasında göçebelerin çoğunluğu ölçüsünde köylerin kentlere göre daha çabuk türkleştiği söylenebilir. Diğer yandan, yerleşik olsun göçebe olsun, bütün Türk toplumunun tarımı tanıdığı, bildiği ve uyguladığı bilinmektedir. Gerçi yerleşik Türklerin bilim, sanat ve ticaret hayatına yabancı olmadıkları biliniyorsa da Anadolu'ya yeni gelen Türklerin, eski sakinlerin ellerinden bilimi, ekonomiyi ve sosyal hayatı alıp, onları ikinci plânda bırakmaları, herşeyden önce zaman sorunudur. Kentlerdeki bu zaman kaybına karşılık, köylerde tarım hayatına geçiş daha kolay ve daha çabuk olmuştur⁴⁴. Ayrıca, kentler ele geçirilirken yerli halktan bir kısmı ölüp, bir kısmı tutsak olup, bir kısmı da fetihden sonra kaçmış olacağından, daha başlangıçtan kentlerde ezici bir Zimmi çoğunluğunun bulunmuş olması hemen hemen imkânsızdır⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon politikası olarak uygulanan vakıflar ve temlikler ile yerleşmek için yer ve imkân arayan dervişler, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş döneminde önemli ölçüde Anadolu'nun türkleşmesine yardım etmiştir. Vakıf ve temlikler ile dervişlerin kurduğu tekke ve zaviyelerin pek çoğunu, toplumsal ve istatistiksel açıdan tesbit imkânı vardır. Çünkü, bunların düzenli bir biçimde tutulmuş kayıt ve defterleri bulunmaktadır⁴⁸.

Anadolu'ya dışarıdan gelen Türk göçlerinin Safaviler döneminde durduğunu veya hiç olmazsa azaldığını tahmin edebiliriz. Osmanlı Devleti,

⁴⁵ Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 46-64.

⁴⁶ Akdağ, M.: Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, c. I, s. 99 vd.

⁴⁷ Prof. Dr. Mustafa Akdağ "Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi" adlı eserinde (sayfa 84, 212, 213), Osmanlıların kent topluluklarına mensup aristokratlar olduğunu, bunların ne göçebelerle, ne de köy ile ilgilerinin bulunmadığını ileri sürmektedir. Oysa bütün kaynaklar, Osmanlıların Söğüt ve Domaniç'i yaylak ve kışlak olarak kullandıklarını yazmaktadırlar. Durum böyle iken, Osmanlıları bu kadar kesin sınırlar içinde, göçebelikle ilgisi olmayan bir kent toplumu saymak imkânsızlaşmaktadır. Bu durumda, kaynakların yazdıklarına göre, Osmanlı Beyliğini en azından bir yarı göçebe toplum olarak kabul etmek zorundayız. Ancak bu toplum içinde tam yerleşik kentli ve köylü toplumun da bulunduğu kuşkusuzdur. Diğer yandan, Prof. Akdağ'ın görüşü bütünüyle doğru olsa bile, Anadolu Türk toplumu demek, yalnızca Osmanlı aşireti demek değildir. Değişik zamanlarda, değişik Türk grupları Anadolu'ya gelmiş ve yerleşmişlerdir.

Anadolu'nun toplumsal yapısı ve Anadolu Türklerinin yaşayış şekli için bk. Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 46-64.

⁴⁸ Bunun için bk. Barkan, Ö.L.: Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, c. II, s. 279-386.

kuruluşunu tamamlayıp yavaş yavaş bir imparatorluk haline gelmeye başladığından ve İran'da kurulmuş başka bir büyük devlet olan Safavilerle karşı karşıya geldiğinden itibaren, Anadolu'nun türkleşmesi artık mahiyet değiştirmiştir. Bu dönemden başlamak üzere Anadolu'da türkleşme, dışarıdan gelen etkenlerle değil, Anadolu'nun içinden çıkan etkenlerle devam etmiştir. Bize göre bu dönemde türkleşme, daha öncelilere göre önemsizdir ve geniş çapta değildir. Çünkü, bu dönemde türkleşme sürgün, acemi oğlan toplama ve din değiştirme (ihtida) gibi iç etkenlere dayanmaktadır ki bunların da etki alanı pek dardır.

Ihtida, aslında din değiştirmedir. Müslüman olmayan birinin İslam dinine girmesidir. Fakat Anadolu Müslüman halkının büyük bir kısmı Türk olduğu için, ihtida eden bir kimse en geç bir nesil sonra, yalnız dinini değil, dil, kültür ve geleneğini de değiştirmekte, yani türkleşmektedir⁴⁹. Nitakim, din değiştirenlerin birçoğu İslâmî bir ad yerine Kurt, Kaplan, Yardoğdu gibi Türkçe adlar almışlardır⁵⁰. Hatta bu arada din adamlarından bile ihtida edenler olmuştur⁵¹.

Rumeli'ye göre, din değiştirme olayı Anadolu'da daha azdır. Bunu Müslüman olmayan halkın, Balkanlara göre Anadolu'da daha az sayıda olmasıyla açıklayabiliriz. Zaten Anadolu'daki ihtidalar, Osmanlı tarihinin her döneminde az ve münferit olmuştur. Arnavutluk ve Bosna'daki gibi geniş çaplı ihtidalar Anadolu'da sözkonusu değildir⁵². Osmanlı İmparatorluğu görünüşte, gerek Balkanlarda gerek Anadolu'da ihtidayı teşvik etmiş ve

⁴⁹ Mistik inançların yoğun ve etkili olduğu bir dönemde, ihtida edeni ailesi ve eski toplumu -gizli veya açık- bünyesinden atacağından, ihtida eden kimse ister istemez Türk toplumunun bizzat içinde bulunacaktır. Diğer yandan ihtida eden, yeni dinin icapları gereğince yine Müslüman-Türk toplumu içinde yaşamak zorundadır. Bu nedenle ihtida edenlerin bir süre sonra türkleşmeleri doğal bir sonuçtur. Nitekim, bugün, Ermeni, Yahudi, Süryani ve Rumların bulunduğu ülkemizde, sayıca az da olsa Müslüman Ermeni, Müslüman Süryani bulunmamaktadır (Bu konu için bk. Jacob, X.: Een Autokefale Turks Orthodoxe Kerk, Het Christtelijk Oosten, Jaargang 21, Juli 1969; Ercan, Y.: Fener ve Türk Ortodoks Partikhanesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, c, V).

⁵⁰ 2 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm no 1728 (Başbakanlık Arşivinde bulunan bu belgeleri bundan sonra şu şekilde kısaltacağız: *BAMD 2, H 1728*). *BAMD 4, H. 35, 1323*.

⁵¹ *BAMD 4, H. 959*. Osmanlıların ilk dönemlerdeki ihtida sorunu için bk. Köprülü F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 81, 82.

⁵² Anadolu'da ihtidalar için Arşiv belgeleri içinde bol malzeme vardır. Örnek olması için şu birkaç belgeyi verdik: *BAMD 1, H. 261, 1674*; *BAMD 2, H. 108, 1956*; *BAMD 4, H. 34, 205*; *BAMD 8, H. 8, 10*. Başbakanlık Arşivindeki belgeler için bk. Ercan, Y.: Die Stellung der Nicht-Muslime in der Türkei im 15. und 16. Jahrhundert, wien 1529 die erste Türkenbelagerung, Wien 1979).

ihtida edenleri ödüllendirmiştir. Fakat diğer yandan, verginin azalmaması ve İslam hukuku gereği, İmparatorluk sınırları içinde, geniş bir dinsel hoşgörü ve özerklik politikası uygulamıştır.

Türkleşme ve İslamlaşmada, bir devlet politikası olarak uygulanan “sürgün” yönteminin de etkisi vardır. Sürgünler genellikle yeni fethedilen yerlerdeki sanatkâr, tüccar ve bilim adamlarının aileleriyle birlikte İstanbul veya Edirne’ye iskân edilmesi⁵³, bunun dışında, Devletin resmen “sürgün” adı altında bir kişiyi veya bir toplumu bir yerden başka bir yere göçürmesidir. Kişilerin veya toplumların Anadolu’dan balkanlara sürgün edilmesi de yine bir Devlet politikası olarak uygulanmıştır. Bunun için, Kıbrıs’a yapılan sürgünler güzel bir örnektir. Sürgünler hem cezalandırma amacıyla, hem de iskân veya yararlanma amacıyla yapılırdı. Her iki durumda da sürülenler içinde Müslüman olmayanlar da bulunurdu⁵⁴. Özellikle Trabzon bölgesindeki Rumlar, Balkanlara sürgün edilerek bu bölge büyük ölçüde türkleştirilmiştir⁵⁵.

1831 yılında, vergi yükümlülükleri ve erkek nüfus bakımından yapılan sayıma göre, Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu, Sivas, Karaman, Adana, Trabzon, Kars ve Çıldır eyaletlerinde 258.696 (% 12) Müslüman olmayan halklara karşılık 1.841.824 (% 88) Türk halk (Müslüman) vardı. Müslüman olmayan halklardan 236.815’i (% 91) Reaya (Rum?), 6.601’i (% 3) kıpti (Çingene), 1.679 (% 07) Yahudi ve 13.601’i (% 5,3) Ermeni idi⁵⁶. Bu rakamlar dikkate alınarak XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı Türkiyesindeki Müslüman olmayan halklar ve Türk halkının miktarı tahmin edilebilir.

Balkanlarda Müslüman olmayan halkın durumu ne idi? Osmanlı Avrupasında islamlaşma (ihtida) niçin ve nasıl oldu? Balkanların türkleşmesi ve islamlaşması Anadolu’dan oldukça farklıdır. Anadolu’ya Türklerin İran, Irak ve Suriye’den gelmelerine karşılık, Rumeli’deki

⁵³ Çark, Y.G.: Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, s. 8, 10, 11, 29; Galanti, A.: Türkler ve Yahudiler, s. 17 (1947 baskısı).

⁵⁴ Uluçay, Ç.: Sürgünler, Belleten, c. XV, s. 549.

⁵⁵ Barkan, Ö.L.: Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler III, İktisat Fakültesi Mecmuası c. XV, s. 217 vd. Aynı makalenin ilk iki kısmı, aynı derginin XI. ve XIII. ciltlerindedir.

⁵⁶ Akbal, F.: 1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus, Belleten, c. XV, s. 628; Karal, E. Z.: Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.

Türkler hemen hemen yalnız Anadolu'dan gitmişlerdir⁵⁷. Balkanlara Türklerin geçmesi ilk kez Osmanlılar döneminde olmamıştır⁵⁸. Osmanlılardan önce Beylikler döneminde de Türkler Balkanlara geçmiştir. XIV. yüzyılda Bizans İmparatorlarına yardım amacıyla Anadolu Beyliklerine ait kuvvetler Balkanlara geçmiş ve bunlardan bir kısmı buralarda kalmıştır⁵⁹. Zaten bu dönemde Balkanlar boş ve harap bir durumda idi. Bu nedenle Türklerin Balkanları işgal ve iskânı, Anadolu'ya ilk geldikleri zamanki duruma benzemektedir⁶⁰. Bu durumda, Anadolu Beyliklerine ait kuvvetlerden bir kısmının Balkanlarda kalmış olması doğaldır. Hatta Anadolu'da Türk nüfusunun durmadan artması karşısında zorunlu bir durum almıştır. Nitekim, Osmanlıların ilk Rumeli fetihlerinden sonra buralara yerleştirdikleri Türkler, yine bu beyliklerde oturan Türkler olmuştur. Özellikle Karası ve Saruhanoğulları buna örnek gösterilebilir⁶¹.

Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş döneminde ve kısmen Yükselme döneminde Anadolu'dan Balkanlara doğal göçler de olmuştur. Özellikle Kuruluş döneminde bu göçler büyük boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı Avrupasının türkleşmesinde diğer önemli bir nedeni oluşturan bu olay, Türk nüfusuyla tamamen dolmuş bulunan Anadolu'da sosyal ve ekonomik dengenin sağlanması için zaten zorlayıcı bir duruma gelmişti. Zira Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş döneminde Suriye, Irak ve İran'dan halâ Türk göçleri devam ediyordu. Ancak, İran'da güçlü bir devletin kurulması (Safaviler) ve bu Devletin kendine şiliği resmî mezhep kabul etmesiyle birlikte, Anadolu'ya dışarıdan açılan en önemli göç kapılarından biri kapanmıştır. Fakat öte yanda Osmanlılar da bu tarihlerde Avrupa'da en

⁵⁷ Rumeli'ye, Anadolu dışından giden Türkler içinde en önemlisi Gagauzlardır. Bazı tarihçiler Gagauzların da Anadolu'dan gittiği görüşündedirler. Konumuz için önemli olan, Gagauzların dil ve kültürlerini -Hıristiyan dininde olmalarına rağmen- bugüne kadar korumuş olmalarıdır. Oysa aynı bölgede bulunmuş olan Kıpçak, Peçenek ve Uzlar bir süre sonra Balkan toplulukları arasında erimişlerdir. Bulgarlar da yine bu gruba sokulması gereken diğer bir topluluktur. Fakat Bulgarlar, Kıpçak, Peçenek ve Uzlar gibi tamamen kaybolmamışlar, slavlaşmışlardır.

⁵⁸ "Balkanlara ilk geçen Türkler"den amacımız, Müslüman Türklerdir. Yoksa daha IV. yüzyıl içinde Hunlar, bundan sonraki yüzyıllarda Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Macarlar ve Bulgarlar, Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya geçmiş, hatta buralarda devletler kurmuşlardır. Özellikle Peçenekler ve Uzlar, Bizans İmparatorluğu tarafından çeşitli nedenlerle Balkanlarda ve Anadolu'da Selçuklu-Bizans uc'larına yerleştirilmişlerdir.

⁵⁹ Bu konuda daha geniş bilgi Prof. Dr. Münir Aktepe'nin doktora tezinde vardır.

⁶⁰ Wittek, P.: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, s. 32, 33.

⁶¹ Aktepe, M.: XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına dair, Türkiyat Mecmuası, c. X, s. 300.

geniş sınırlarına ulaşmışlardı. Osmanlı Avrupasında dışarıdan türkleşme olayının yavaşlaması aşağı-yukarı bu döneme rastlar.

Balkanlarda ilk plânda Makedonya ve Eflak-Boğdan sınırlarına kadar büyük toprak parçalarını Türk göçmenleri doldurmuştur. Bu yerleşme sırasında yerli halk baskı altında tutulmamış, göçmenler genellikle ıssız ve harap yerlere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleşme sırasında bazan Hıristiyanların da yeni kurulan köy veya mahallelerde Türklerle birlikte oturtulması, yerli halka baskı yapılmadığı hakkındaki tezimizi desteklemektedir⁶². Bu konuda Arşiv belgelerinde pek çok kayıt vardır. Bu kayıtlarda dikkati çeken bir nokta da Müslümanlara ve Hıristiyanlara, toprakların bazan “mülkiyet üzerine” verilmesidir. Eğer Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyan yerli halkı ezmek ve baskı altında tutmak politikası olsaydı, bu örneklerin ve buna benzer daha yüzlerce örneğin olmaması gerekirdi. Ayrıca, bugünkü Balkan ulusları ve devletlerinin bugün daha farklı bir durumda olmaları gerekirdi.

Selçuklu döneminde uc bölgelerinde bulunan “gazi” sınıfının yerini, Osmanlı İmparatorluğunda akıncı sınıfı almıştır. XVI. yüzyıldan itibaren akıncı sınıfının bozulmaya başlaması, Avrupa’da türkleşmenin eski hızını kaybetmesinin bir sonucu sayılabilir.

Ancak, Selçuklu uc’larının gazi sınıfı ile, Osmanlı sınır boylarında bulunan akıncı sınıfı arasındaki şu önemli farkı unutmamak gerekir. Selçuklu döneminde fetih hareketlerini genellikle uc bölgelerindeki gazi kuvvetlerinin yapmasına karşılık, Osmanlı döneminde akıncılar fetih hareketlerinde pek az bulunmuşlardır. Bu gibi işler daha çok Devletin düzenli orduları tarafından, büyük savaşlar sonucunda olmuştur. Öte yandan, Selçuklu uc gazilerinin sultana karşı yarı bağımsız durumları yanında, akıncılar padişahın doğrudan doğruya kulları idiler.

⁶² Aktepe, M.: XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair, Türkiyat Mecmuası, c. X, s. 308, 309. Konuyu daha iyi açıklayabilmek için şu iki örneği vermek istiyoruz. Bu örneklerin sayısı tahrir, timar, evkaf ve tapu defterleri taranarak çoğaltılabilir. “Karye-i Tirsinik Bunarbaşı, tâbi-i Niğbolu. Mezkûr Karye-i Tirsinik Pilevne sınırında hali Bunarbaşı olup, Mehmet Bey Hersek Sancağına mutasarrıf iken Belani (بلاني) nam kaleyi fethedildikte on beş nefer ulu kâfir çıkarıp zikir olan mevzide teskin ettirip ve sonra oğlu Hızır Bey dahi Bresava (برهساوه) kalesini fethettikte on nefer kâfir dahi çıkarıp götürüp karye-i mezburde teskin ettirip mülkiyet üzere mutasarrıflar imiş...”, Kanuni dönemi Niğbolu Livası Evkaf ve Emlak defteri, Niğbolu Nahiyesi evkaf kısmı, 36. numaralı köy kaydı. Başbakanlık Arşivi, no. 382.

Ayrıca, Mihaloğullarının hizmetkârlarından Yusuf’a boş ve ıssız bir yer verilmiş ve adigeçen Yusuf burasını akrabaları ve “Kefere taifesinden yirmi kişi” ile birlikte şenlendirmiştir. Barkan, Ö.L.: Kalonizatör Türk Dervişleri, Vakıflar Dergisi, c. II, s. 361, 362.

Osmanlı Avrupasında türkleşmenin en önemli nedenlerinden biri de “sürgün”lerdir. Bu sürgünler bizzat Devlet tarafından plânlı bir şekilde yapılmıştır. Sürgünler ya yeni fethedilen yerlerde boş ve ıssız bölgeleri “şenlendirmek” için veya bir kişiyi yahut aile, aşiret, köy gibi bir toplumu cezalandırmak, yani o bölgede asayişî sağlamak için yapılırdı.

Sürgünler, toplulukların gelişigüzel bir yerden diğer bir yere nakil işi değildir. her yönüyle düşünülmüş, göçmenlerin iskân edildikleri bölgede uğrayabilecekleri güçlükler gözönüne alınarak önlemler getirilmiştir.

Çeşitli nedenler yüzünden muaf ve müsellemler sürgünden de muaf tutulmuşlardır. Bu muaf olanlar dışında, Devlet gerektiği zaman herkese sürgüne tabi olmak zorunluluğunu koymuştur. Bir yere sürgün uygulanırken oranın bütün halkı gitmez, ancak on hanede bir hane veya iki hane, ihtiyaca göre giderdi. Sözcelişi, Rodos adası fethedildiği zaman Ayasuluğ (Selçuk) kasabası sürgünden muaf tutulmuştur. Buna neden olarak da kasabanın deniz kıyısında ve tehlikeli bir yerde bulunduğu, zaten “ulakdan, suhreden ve cerehordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azebden ve sair avârız-ı divaniyeden muaf” olmak üzere II. Beyazıt ve I. Selim tarafından verilmiş hükümleri bulunduğu ileri sürülmüştür⁶³.

Düzeni sağlamak için ceza olarak verilen sürgün hükümlerinin dışında, belli bir bölgenin iskânı için verilmiş en güzel sürgün örneğini, Kıbrıs'ın fethinden sonra, buraya Türk halkı göndermek üzere yazılan hüküm vermektedir⁶⁴. Buna göre bir yerin iskânı gerektiği zaman, Devlet gereken yerlerin kadılarına “sürgün hükümleri” göndermektedir. Bu hükümlerde, o bölgeden kaç hanedan ne kadarı gidecek ve bu hanelerin özellikleri⁶⁵ ne olacaktır, bu ve bunun gibi durumları belirten bir çeşit sürgün talimatnamesi yazılı idi.

Sürgün toplanırken bir çok güçlükler çıkardı. Çünkü her şeyden önce bir yerden sürgün gitmesi, orada verginin ve mahsulün azalması demektir. Bazı zamanlar sürgün gitmek istemeyenler de olurdu. Böylece güçlükleri gidermek için merkezden, her sürgün bölgesine birer memur gider ve bu memurlar sürgünlerin düzenli defterlerini tutarlardı.

Sürgün kabilelerinin düzenli bir şekilde gidebilmesi için de her türlü önlem alınır ve iskân edilecekleri yere gittikleri zaman oranın yönetim

⁶³ Barkan, Ö. L.: Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler I, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, s. 546.

⁶⁴ BAMD 19, s. 334.

⁶⁵ Sözcelişi, marangoz, çiftçi, demirci aileleri gibi.

amirine defterleriyle birlikte teslim edilirdi. Defterden kontrol yapıldıktan sonra, bu defter İstanbul'a gönderilerek aynı defterin oradaki suretile karşılaştırılır, kaç kişinin gittiği, kaç kişinin kaçtığı tesbit edilip ona göre önlem alınır.

Bu sürgünler gittikleri yerlerde genellikle iki yıl her türlü vergiden bağışlanır, diğer reaya göre farklı muamele görürdü.

Sürgün kafilesinin gittikleri yerlerde nasıl yerleştirildikleri ve nasıl dağıtıldıkları hakkında şimdilik kesin bilgimiz yoktur. İleride yeni belgelerin ışığı altında bu sorun da çözülebilir. Ancak, görevini kötüye kullanan memurlara ve kaçan sürgünlere her zaman en ağır cezalar verilmiştir.

Sürgün toplanacak bölgeler gelişigüzel seçilmemiş, aksine üzerinde titizlikle durulmuştur. Sözceliği, toprağı taşlık bölgelerde toprak sıkıntısı çekenler, kira ile toprak işleyenler, başka yerlerden gelip yerleşenler, araları bozuk olup da bir türlü düzelmeyen kimselerin özellikle sürgün gönderilmesi öngörülmüştür⁶⁶.

Bu normal sürgünlerin dışında, ceza olarak yapılan sürgünler de vardı. Bunlar, işlenen her hangi bir suçtan dolayı verilmiş bir tür cezadır. Kuşkusuz, diğer sürgünlerin yanında, bu gibi sürgünlerin itibarı az olurdu⁶⁷.

Bu arada, göçebe Türkmenlerin, Yörük ve Tatarların da pek çoğunun normal sürgün işlemine tabi tutulduklarını belirtmemiz gerekir. Ancak, bu göçebe aşiretlerin bir kısmı dışında, çoğu asayişli sağlamak ve güvence düşüncesiyle Balkanlara yerleştirilmiş, Kıbrıs gibi geniş çaplı bir iskân politikası güdülmüştür.

Yörüklerin Balkanlara yerleştirilmesi, Osmanlıların Balkanları ele geçirmesi ve orada yerleşmelerinden sonra başlamıştır. Yörüklerin Rumeli'ye geçtiklerine dair ilk kayıt I. Murat dönemine aittir. Buna göre, 1385 yılında Saruhan'dan Serez yörelerine ilk Yörük grubu gönderilmiştir. Lütfi Paşa'nın kaydına göre bu Yörükler önce Anadolu'da düzeni bozdukları için Balkanlara nakledilmişler, daha sonra Avrupa'da Osmanlı fetihleri için de yararlı olmuşlardır⁶⁸.

⁶⁶ Kıbrıs'a sürgün hükmü sureti ve diğer belgeler için bk. Barkan, Ö. L.: Sürgünler, I, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, s. 548 vd.

⁶⁷ Uluçay, Ç.: Sürgünler, Belleten, c. XV, s. 507-592; Barkan, Ö. L.: Sürgünler I, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, s. 557 vd.

⁶⁸ Lütfi Paşa: Tevârih-i Âl-i Osman, s. 41.

Kuşkusuz, Yörüklerin Balkanlara yerleştirilmeleri bundan sonraki yıllarda da sürmüştür. Bölgede gittikçe çoğalmaları üzerine, Devlet bunlar için özel yasalar yapmıştır. Nitekim, Fatih Kanunnamesine, Yörüklerle ilgili olarak “Kanun-ı Yörügân” başlığı altında bir bölüm eklenmiştir. XV. yüzyıl sonlarında yazılan bu Fatih Kanunnamesinden sonra, Yörüklerin herbirinin tahrir defterinin başına özel kanunnameler konmuştur⁶⁹. Daha sonra, Ebussuud Efendi, Tevkii Celalzade ve Hamza Paşa Kanunnamelerinde de yine birer “Yörügân Fası” bulunmuştur. Yörükler Balkanlara tamamen yerleştikten sonra, çeşitli kolaylıklar sağlamak amacıyla gruplara ayrılmışlar ve bu gruplara, ya kalabalık olarak oturdukları yerin adına, ya her hangi bir özelliklerine, ya da Yörük grubunu yöneten başkanın adından ötürü birer ad takılmıştır. Balkanlarda belli başlı Yörük grupları, Naldöken, Tanrıdağ (veya Karagöz), Selanik, Vize, Ofcabolu ve Kocacık Yörükleridir.

Yörüklerle birlikte yine aynı şart ve sebeplerle Tatar grupları da Balkanlara göçürülmüş ve Yörüklerle aynı hukuki statü içinde tutulmuştur. Tatarlar da Yörükler gibi, Yörük grupları içinde sosyal bir değişmeye uğramışlardır.

Balkanlardaki Tatar grupları da, Yörükler gibi bir takım adlarla anılmışlardır. Bunlar içinde en önemli gruplar Aktav, Tırhala, Yanbolu, Bozapa (veya Bozata) tatarlarıdır⁷⁰.

Balkanlarda yeni bölgeler fethedildikçe bir kısım topraklar, özellikle boş ve sahihsiz olanlar, has, zeamet ve timar olarak dağıtılmış, böylece Osmanlı Avrupasına bu yoldan da Türk halk iskân edilmiştir. XV. ve XVI. yüzyıl tapu-tahrir defterleri incelendikte bu gruptan olan Türk halkının ne zaman ve nereden gelip, Balkanların nerelerine yerleştikleri açıkça görülür. Ayrıca Rumeli’ye ait tahrir defterlerinde kayıtlı olan köy ve diğer yerleşim merkezleri ile coğrafi adlar da bu konuyu aydınlatmak bakımından çok önemlidir⁷¹.

Diğer yandan, Anadolu’da yerleşmeyi ve türkleşmeyi sağlayan vakıflar ve temlikler ile yerleşmek için yer ve imkân arayan dervişlerin kurdukları

⁶⁹ Gökbilgin, T.: Rumelide Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, s. 29-53.

⁷⁰ Balkanlarda Yörük ve Tatarlar hakkında, Tayyip Gökbilgin’in “Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957” adlı eserinde geniş bilgi vardır.

⁷¹ Aktepe, M.: XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair, Türkiyat Mecmuası, c. X, s. 301-307. Arnavutluk bölgesine, Anadolu’dan halkın nasıl göçürülerek timar verildiğine dair bk. İnalçık, H.: Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1954; Barkan, Ö. L.: Sürgünler III, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, s. 209 vd.

tekke ve zaviyeler, aynen Balkanlarda da vardı ⁷². Bu tekke ve zaviyeler hem İslam propagandası yapıyor, hem de yolcu Müslümanlar için misafirhane yerine geçiyordu.

Osmanlı Avrupasında yeni fethedilen yerlerde, yeni teşkilâtlar kurulurken buralara, bölgenin önemine göre, az veya çok asker ve sivil devlet memurları gönderilmiştir. Aile ve hatta akrabalarıyla giden bu asker ve sivil görevliler de Balkanların türkleşmesinde oldukça önemli rol oynamışlardır.

Batılı tarihçilerden bir kısmının, bir türlü tarafsız olarak üzerinde duramadıkları konu ihtida sorunudur. Bu konu, Osmanlı İmparatorluğunu yermek için kullanılmış ve bazan gerçeklere hemen hemen hiç uymayan görüşler ortaya atılmıştır.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Osmanlı İmparatorluğunda zorla ihtida ettirmek yoluna kesinlikle gidilmemiştir. Çünkü böyle bir davranış her şeyden önce Devletin maddî çıkarlarına aykırıdır. Bilindiği gibi Müslüman olmayan halk, askerlikten muaf olmanın karşılığı olarak veya Müslümanların verdiği zekat'ın karşılığı olarak bir vergi (cizye) ödüyor, bu da oldukça önemli bir miktar tutuyordu. Halkın Müslüman olması demek bu gelirin azalması demektir.

Diğer yandan, Müslüman olmayan halk toplulukları genellikle dil, kültür ve geleneklerini korumuşlar, yani türkleşmemişlerdir. Esasen Osmanlı İmparatorluğunda ihtida konusu incelenirken şu durum daima gözönünde tutulmalıdır. Tek tek ve seyrek zamanlarda olan ihtidalar, ihtida edenin kendi toplumunu Müslüman olma açısından pek etkilememiştir. Ancak, ihtida edenlerde etnik değişme olmuş ve bunlar genellikle türkleşmişlerdir. Bu tür ihtidalar daha çok Anadolu ve Doğu Trakya'da olmuştur ⁷³. Bir de yine tek tek fakat sürekli olan ihtidalar vardır. Bu ikinci gruba girenlerde, toplumların etnik yapısı değil dinî yapısı değişmiştir. Arnavutlar, Boşnaklar ve hatta kısmen Gürcüler bu gruba giren topluluklardır.

Anadolu'da hiçbir dönemde toplumların ihtidası sözkonusu değildir. Bunun ana nedeni Selçuklu dönemindeki hızlı türkleşme sonucu, Anadolu'da büyük bir Gayrimüslim toplumunun kalmamış olması ve Anadolu toplumlarının, Arnavutluk, Bosna ve Bulgaristan'daki toplumlar

⁷² Barkan, Ö. L.: Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, c. II, s. 279-386.

⁷³ Bu konunun nedenlerini, Anadolu'daki türkleşmeyi anlatırken belirtmiştik.

gibi Katolik Kilisesi ile Venedik, Avusturya ve diğer devletlerin müdahalelerine yakın bulunmamasıdır⁷⁴.

Gürcülerin ihtidasını ise Selçuklulardan daha önceye, Arap istilası dönemine çıkarmamız gerekir. Kuşkusuz Osmanlı döneminde de Gürcüler arasında ihtidalar olmuştur. Fakat ne Arap istilası döneminde ne de Osmanlı egemenliği sırasında, Gürcüler arasında yayılan İslamlık çoğunluk durumuna geçmemiştir⁷⁵.

İslamiyeti kabul eden Gürcülerden Anadolu'ya yayılanlar çok olmuştur. Bunlar arasında türkleşme de olmuştur. Durum böyle olunca, Kafkasya'da yaşayan Türk, Ermeni, Gürcü ve diğer gruplar arasındaki etnik değişikliği tayin ve tesbit etmek çok zorlaşır. Çünkü bu durumda ortada adeta iç içe girmiş bir kültürler karışımı vardır.

İkinci grup ihtidalar genellikle Avrupa'da olmuştur. Bu tür ihtidalar sürekli ihtidalarlardır. Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklar arasında uzun süre yayılma olanağı bulan İslamlık, sonunda bu toplumların büyük ölçüde İslamlaşması sonucunu doğurmuştur.

⁷⁴ Taeschner, F.: Encyclopaedia Of Islam (EI), Anadolu md., s. 469, 470.

⁷⁵ Gürcistan'da ihtida olayını -özellikle Osmanlı dönemi için- Ahmet Özkan Melaşvili "Gürcistan, İstanbul 1968" adlı kitabında bütünüyle yanlış ve gülünç iddialarla doldurarak anlatmıştır (özellikle s. 78, 111, 113, 115-123). Yazar, kitabının 118. sayfasında Baisan, Kars, Erzurum, Ardanuç ve İspir'de çok kan aktıldığını, Naima'yı kaynak göstererek (Naima, c. III, s. 206, Sayfa numarası herhalde baskı sırasında yanlış yazılmış. Çünkü, Gürcistan konusu 206 değil, 216. sayfadadır) belirtmektedir. Bir kere, adigeçen kentler Gürcü kentleri olmayıp Türk kenti olduğu gibi, burada olan olaylar Osmanlı-Safavi ilişkileri çerçevesi içinde geçen olaylardır. Diğer yandan, aynı sayfada bu kez Peçevî kanak gösterilerek (Peçevî, c. I, s. 191, 283, 284), "1540 yılında Ahmet Paşa Tortum, Nacahi, Tetri, Tsihe, Tepkerd ve Eşerd'i zaptetti. Genç kız ve delikanlıları esir etti. Sinop ve Trabzon'u zaptı esnasında 1800 Gürcü gencini devşirerek kendine muhafız yaptı. Ateşten ve ölümden kurtulan halkı zor kullanarak müslümanlaştırmaya başladı" gibi görüşleri gerçeklere aykırıdır. Çünkü 1540 yılında, "Gürcistan keferesinin tuğyan ve isyan üzere olup, bazı hareket-i nâ-matbu'ları mesmu'-ı Padişah" olduğundan, Ahmet Paşa ve bazı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri, Gürcistan üzerine gönderilmiş, birkaç kale ele geçirildikten sonra geri dönülmüştür. Yani, bu ayaklanmış bulunan Gürcistan'ı cezalandırmak üzere yapılmış bir tür akındır. Kaldı ki yazar, kitabında kaynak olarak Peçevî'nin 285. sayfasını göstermiştir. Oysa Peçevî'nin bu sayfasında Gürcistan'la ilgili hiçbir kayıt yoktur. Kayıtlar yukarıda belirttiğimiz sayfalarda bulunmaktadır.

Diğer yandan, Gürcüler arasında ihtidalar yalnız halk grupları içinde olmamış, pek çok Gürcü beyleri de ihtida etmiştir. Bununla ilgili Mühimme Defterlerinde çok kayıt vardır. Halkın zorla ihtidası bir an için düşünülebilir ama beylerin zorla ihtidası, belgelerdeki kayıtların da ötesinde mantığa ters düşmektedir. Gürcistan'daki ihtida olayı, arşiv belgeleri taranarak sağlıklı bir şekilde ortaya konabilir.

Arnavutluk, daha I. Murat döneminde fethedilmeye başlamış ve Arnavutlarla Türkler bu yıllarda ilişki kurmuşlardır. Osmanlı fethinden önce 732 yılında Arnavutluk dinî bakımdan İstanbul Patrikhanesi yönetimine verilmiş ve 1054 yılında İstanbul Kilisesi ile Roma'nın ayrılması üzerine, Kuzey Arnavutluk Roma'nın etkisi altına girerek buralarda Katoliklik yayılmıştır. Ortodoks Arnavutluk ise başlangıçta Ohri'deki Bulgar Başpiskoposluğuna bağlanmış, daha sonra 1453 yılında İstanbul fethedilip Rum Ortodoks kilisesi yeniden kurulunca, bu kilise, Katolikliğe karşı Arnavutluğa yakın ilgi duymaya başlamıştır. Esasen Arnavutluk Hıristiyanları Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasında duruma göre yer değiştirmiş ve bu, Arnavutlar arasında Hıristiyan dinî bakımından manevi bir çöküntü yaratmıştır⁷⁶. İlk Osmanlı fethinden itibaren, Arnavutluk'da Müslümanlığın hızla yayılmasında bu durumun önemi büyük olmalıdır. Özellikle İskender Bey'in ayaklanmasının başarısızlığa uğramasından sonra Müslümanlık Arnavutlar arasında daha çok yayılmaya başlamıştır⁷⁷. O kadar ki bir süre sonra Müslüman Arnavutların sayısı, Hıristiyan Arnavutları geçmiştir⁷⁸.

Denilebilir ki Osmanlıların Balkanları fethetmesiyle, Balkanlardaki Katoliklik Batıya kaymıştır. Daha başka bir deyimle, Osmanlıların Balkanlara geçmesi, buralarda Katolikliğin aleyhine olmuş ve hemen hemen bütün Balkanlar ortodokslaşmıştır⁷⁹.

Balkanlarda İslamiyeti kabul etmiş olan ikinci büyük grup toplum Bosnalılardır (Boşnaklar). Bosnalıların bir kısmı Bogomil mezhebinden olup, Osmanlıların Balkanlara geçmesinden çok daha önce bu mezhebe girmişlerdir.

Balkanlardaki Bogomillerle, Anadolu'daki Pavlakiler arasında bir ilişki kurmanın yanlış olmadığı kanısındayız. Pavlakî adına ilk kez 719 yılında rastlanmaktadır. Ancak bu tarihten önce de Pavlakilerin varlığı düşünülebilir. Pavlaki adının, yaşayıp yaşamadığı kesin olarak bilinmeyen bir "Paul"den geldiği sanılmaktadır. Bu ad Pavlaki inançlarında "Samosatlı (Samsat) Paul" şeklinde geçmektedir.

⁷⁶ İncalcık, H.: EI, Arnavutluk md., s. 652.

⁷⁷ Süsseim, K.: IA, Arnavutluk md., s. 584, 585; İncalcık, H.: IA, İskender Bey md., s. 1079 vd.; Barkan Ö. L.: Sürgünler III, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, s. 217, 218, 220-222; Wittek, P.: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, s. 62.

⁷⁸ İncalcık, H.: EI, Arnavutluk md., s. 651, 652.

⁷⁹ İncalcık, H.: EI, Arnavutluk md., s. 651, 652.

Pavlakilerin inançları, Ortodoks Kilisesi inançlarından farklıdır. Bu yüzden, Ortodokslar Pavlakileri, Katolik Kilisesinin etkisi altına girmekle suçlamışlardır. Yine, Ortodoks Rum Kilisesi, Pavlakilerin kurucusu sayılan Paul'un Maniheist bir kadından doğduğunu, dolayısıyla Katolik Kilisesi ile Pavlakilerin, aynı zamanda Maniheizmin etkisi altında bulunduğunu ileri sürmüştür.

Pavlakiler, Hz. Meryem'in kutsallığını inkâr ile kırk günlük orucu ve onu izleyen bayramı da reddetmişlerdir. Eucharisty Âyini ve haç için ruhsal bir tefsir vermişler ve Katolik rahiplerini ve dinî rütbelerini (mertebelerini) kabul etmemişlerdir. Pavlaki din adamlarının, diğer Ortodoks mezheplerde bulunan din adamlarından giyiniş ve davranış farkı yoktur.

Bogomillerin de inançları Ortodoks Rum Kilisesi inançlarından farklı idi. Bizans İmparatoru Alexius Comnenus döneminde, Bogomilerin başkanı olan Basilus saraya çağırılıp, kendi inançlarının esası ve Rum Kilisesinden ayrıldığı noktalar tartışılmıştır. Daha sonraki yıllarda hekim Euthymius Zigabenus (ölümü 1118) eserinde Bogomil inançlarını elli iki başlık altında toplamıştır. Sözügelşi, bu inanç farklarından birine göre Tanrı'nın ilk oğlu Hz. İsa değil, Satanael'dir. Satanael ise ruhsal varlıkların en büyüğüdür.

Pavlaki propagandası Anadolu Rumlarından başka, Ermeniler arasında da başarılı olmuştur⁸⁰. İkinci kurucuları sayılan Sergius Tychicus döneminde sayıları oldukça artmıştır. Ermenilerden başka en çok Torosların dağ halkı bu inançları kabul etmiştir⁸¹. Bizans İmparatoru Konstantin Kopronymus döneminde (741-775) korunmuşlar ve bu arada kendilerine Trakya'da oturmaları önerilmiştir. Eğer Pavlakiliğin, Bogomilik adı ile Balkanlara geçişi böyle başlamış ise, Bogomil adı ile de olsa XII. yüzyıla kadar önemli bir varlık gösterememişlerdir. Anadolu'da kalanlar ise İmparator Nicephorus (802-811) tarafından, ülkenin doğu sınırlarını korumakla görevlendirilmişlerdir. Özellikle Ermenistan ve çevresinde oturanlar Thondrak'ı kendilerine merkez yapmışlar ve IX. yüzyılda güçlenmeye başlamışlardır. Bunlara merkezlerinden dolayı "Thondrakians", yani Thondraklılar da denmiştir. Ermenistan'ın diğer bölgelerinde oturan Pavlaki gruplarına "Athingani" ve "Selikians" adları verilmiştir.

Pavlakilerin çoğu İmparator Michael ve V. Leon dönemlerinde öldürülmüşlerdir. Bu katliam İmparatoriçe Teodora döneminde (842-857) daha da artmıştır. Bu katliamlardan sonra bazı Pavlakiler, Ermenistan'da

⁸⁰ Scott, C.A.: Encyclopaedia of Religion and Ethics (ERE), Paulicians md., s. 696.

⁸¹ Powicke, E.J.: ERE, Bogomils md., s. 784; Scott, C.A.: ERE, Paulicians md., s. 697.

küçük topluluklar halinde⁸², diğerleri de Balkanlarda yaşamışlardır. İmparator Yuhannes Tzimiskes döneminde (970) ise Ermenistan'daki Pavlakilerin çoğu Trakya'da iskân edilmiştir. Böylece Balkanlarda oldukça kalabalık bir duruma gelen Pavlakiler yavaş yavaş teşkilatlanmaya da başlamışlardır. Bu yeni bölgede onlara "Bogomil" adı verilmiştir⁸³.

Bogomil mezhebi Balkanlarda en çok Bosnalılar, Bulgarlar ve Sırpalar arasında yayıldı ve Anadolu'daki döneme göre inançları oldukça değişti. Bogomillik XII. yüzyıla kadar gizli tutuldu.

Bogomil adını Powicke, Slavca ile açıklamaya çalışmakta⁸⁴ ve bunun "Tanrım affet, koru" veya "Tanrı'nın sevgilisi" anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Bogomiller genellikle teşkilatlı bir kilise olarak Bosna ve Bulgaristan'da yaşadılar⁸⁵.

Bogomil mezhebi Bosna'da XII. yüzyılda gelişmeye başlayınca, Roma buna karşı şiddetli önlemler aldı. Hatta çevresinde Katolik rahipleri bulunmasına rağmen Sırp Kralı Stephan Kotroman (1314-1353) bile Bogomil idi⁸⁶.

Bütün baskılara rağmen Bogomillğin Balkanlarda yayılması önlenemedi. Bogomiller uzun yıllar Katolik Kilisesi ile Ortodoks Rum Kilisesi arasında ezildiler. İslamlıkla Bogomillğin karşılaşması bu ortam içinde oldu. Osmanlılar Balkanlara geçip, özellikle ilk dönemlerde, yerli halka geniş din özgürlüğü tanıyınca, bu durum Bogomiller arasında adeta bir kurtuluş yolu oldu ve Bogomillerin önemli bir kısmı ihtida etti. Bosna'da İslamlığın geniş ölçüde yayılmasının ilk faktörü bu olmalıdır. Osmanlılar Balkanların fethi sırasında, uzun mücadeleler sonucu, savaşıma yeteneği kazanmış ve Balkanları çok iyi tanıyan Bogomillerden, irtikânlık ölçüsünde yararlanmıştı⁸⁷. Zaten Osmanlı İmparatorluğu bunların bir çoğuna timar vermiş ve Bogomiller "askeri" sınıfına girmişlerdir. İhtida eden Bogomil Bosnalılar, daha çok asil aileler, eski feodal beyler ve bu "askeri" sınıftan olanlardı⁸⁸. Diğer yandan, her çeşit halk tabakaları arasında da islamlaşma oluyordu. Burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, Bosna-Hersek'de ihtidanın bir seferde, yani toptan olup olmadığıdır. Şimdiye

⁸² Bunlar yukarıda saydığımız Thondrakien, Athingani ve Selikian Pavlakileridir.

⁸³ Scott, C.A.: ERE, Paulicians md., s. 697, 698; Powicke, F.J.: ERE, Bogomils md., s. 784.

⁸⁴ Powicke, F.J.: ERE, Bogomils md., s. 784.

⁸⁵ Powicke, F.J.: ERE, Bogomils md., s. 785.

⁸⁶ Krçsमारik, J.: İA, Bosna-Hersek md., s. 730.

⁸⁷ Krçsमारik, J.: İA, Bosna-Hersek md., s. 731.

⁸⁸ İnalçık, H.: EI, Balkan md., s. 9999.

kadar bazı Batılı tarihçiler Bosna-Hersek'de toptan bir ihtidanın olduğu görüşündedirler. Özellikle, Katolik ve Ortodoks inançlardan farklı bir inanca sahip olan Bogomil Hıristiyanların, bütünüyle Müslüman olduğu görüşü vardır⁸⁹. Bu konu henüz tam anlamıyla araştırılmadığı için kesin bir sonuca varmak imkansızdır. Ancak, bu bölgede ihtida edenlerin büyük bir miktara ulaştığı da bir gerçektir. Kiliselerarası çatışma sonunda Bogomiller arasında Müslümanlığın geniş ölçüde yayılmış olması doğaldır. Yukarıda belirttiğimiz gibi onların Devlet memuru sayılmaları (askerî) da bu hususta önemli bir etken olabilir. Buna rağmen, İslamiyetin yalnız Bogomil Bosnalılar arasında yayıldığı kabul etmek yanlıştır. Çünkü Bosna'dan çok daha önce Arnavutluk'da başlayan ihtida hareketlerinde Bogomillğin her hangi bir rolü olmamıştır⁹⁰.

Osmanlı dönemi Balkan toplumları üzerindeki çalışmalar son yıllarda oldukça artmıştır. Bunlardan biri Avdo Suceska'nın "Osmanlı Devletinde Bosna Müslümanlarının Durumu" başlıklı yazısıdır⁹¹. Suceska, yazısının birinci sayfasında, Bosna'nın fethi sırasında, Türklerin feodal devleti yıktıklarını, kral ve diğer feodal beyleri ortadan kaldırdıklarını ve böylece Bosna'nın ulusluk (nationhood) duygusunu yokettiklerini belirtmektedir. Osmanlıların, bugünkü Yugoslavya topraklarındaki krallıkları ortadan kaldırarak, bölgeyi merkeze bağlı eyaletler durumuna getirdikleri doğrudur. Ancak, bu işlem yapılırken feodal beylerin "sipahi" adı altında yine eski durumlarını sürdürdükleri de bir gerçektir. Hatta bu sipahiler arasında Hıristiyan olanların oldukça büyük miktarlara ulaştığını biliyoruz⁹². Eski mülkleri ile beyliklerini ve dinlerini sürdürme özgürlüğü bulunan böyle bir toplumda feodalitenin kötü yönlerinin yıkıldığını

⁸⁹ Djurdjev, B.: EI, Bosna md. s. 1264.

⁹⁰ Filipoviç, N.: Bosna-Hersek Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, s. 155; Truhelka, C.: Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, s. 57.

⁹¹ Suceska, A.: The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State, International Journal of Turkish Studies, c. I, sayı 2, s. 1 (IJTS), Madison 1980. Bosna'daki İslamlaşma ve Bogomillik için ayrıca bk. Filipoviç, N.: Pogled na Osmanski Feudalizm (A Review of Ottoman Feudalism), Year Book of the Historical Society of Bosnia and Herzegovina, IV, Sarajevo 1952; Solovjev, A.: Nestanank Bogumilstva i Islamizacija Bosne (Disappearance of Bogomilism and the Islamization of Bosnia), YHSBH, I, Sarajevo 1949; Handziç A.: Islamizacija u Sjeveroistočnoj Bosni (The Islamization in North-Eastern Bosnia), COP XVI-XVII, Sarajevo 1970.

⁹² Hıristiyan sipahiler için, Dünya türkologları arasında özellikle Osmanlı dönemi Balkan Tarihi üzerinde otorite olan Prof. Dr. Halil İnalcık'ın "Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar" (Ankara 1954) adlı eserine bakınız.

söylemek bir bakıma doğrudur. Belki feodalite “sipahi” adı ile şekil değiştirmiş ve toplum yararına daha iyi bir kontrol altına alınmıştır denilebilir. Bu olgunun, Bosnalıları islamlaştırdığını söylemek de pek doğru olmaz. Ancak, Osmanlıların bu son derece özgürce demokratik yönetimi, psikolojik bir etki yapmış olabilir.

Balkanlarda Osmanlı egemenliği sırasında Müslüman olmuş üçüncü büyük topluluk Pomaklardır. Pomakların kökenleri ile ne zaman Müslüman oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Konuştukları dilin Bulgarcaya yakın olmasından dolayı, Bulgarların bir kolu olduklarını ileri sürenler vardır. Dil tek başına bir toplumun etnik kökenini saptamaya yetmez. Şimdilik bu konuda yeni bir görüş ortaya atmak için elimizde yeterli belge yoktur.

Pomaklar, Arnavutlar ve Bosnalılardan daha önce, Bulgaristan’ın fethi ile birlikte (I. Murat dönemi) Osmanlı egemenliğine girmişlerdir. En çok İskeçe, Gümülcine, Selanik ve serez bölgelerinde oturuyorlardı. Bu bölgelerin Balkanlardaki ilk Osmanlı fetihleri arasında bulunması bizce, Pomakların ihtidası ile yakından ilgilidir. Bu döneme ait belgelerin azlığı, Pomakların ihtidası hakkında kesin bir hüküm vermemize engel olmaktadır. Osmanlıların Balkanları ilk fetih hareketleri sırasında birçok Türkmen Babası, Şeyh, Derviş ve Abdal gibi, İslam dininin misyonerleri durumunda olan kimseler Balkanlara geçmiş ve buralarda İslamlığın propagandasını yapmışlardır. Bu arada, Pomakların da İslamlığı kabul etmiş olmaları, durumu aydınlatacak yeni belgeler bulununcaya kadar, akla en uygun gelen görüştür. Nitekim, Osmanlı Beyliğinin, İmparatorluk haline gelişiyle ters orantılı olarak bu Türkmen Babaları, Şeyh, Derviş ve Abdalların rolleri de azalmış ve bir süre sonra tamamen ortadan kalkmıştır. Bu durumda Pomakların islamlaşmasında bir zorlama olmadığını ve kendi gönülleriyle ihtida ettiklerini kabul etmek gerekir. Aynı zamanda ilk Osmanlı fetihleri sırasında Pomakların, bir anda ve toplu olarak ihtida etmiş olmalarını düşünmek de zordur. Yukarıda açıkladığımız Arnavutluk ve Bosna’daki şartlar Pomaklar için de geçerli olmalıdır.

Pomaklar, Türk-İslam Uygarlığı içine girdikten sonra, kentlerde oturanlar Türkçe konuşmaya başlamış ve zamanla türkleşmişlerdir⁹³. Bu durum, Osmanlı Avrupasında ihtidanın çoğunluk haline geldiği toplumlar arasında ilk kez görülmektedir. Yalnız Pomakların kentlerde oturanları

⁹³ Yaver, H.: Bulgarların İstila Plânları, s. 528.

zamanla türkleşmişlerdir. Diğer yandan, islamlaşmış olan Arnavutlar ve Bosnalılar ne etnik özelliklerini ne de kültürlerini yitirmemişlerdir. Bu son iki grup içinde türkleşme olayı çok azdır. Nedense Pomakların bu durumunu ve kökenlerini, Doğu Avrupa ve Balkanlarda önce hıristiyanlaşan daha sonra eriyen Kuman, Kıpçak, Peçenek ve Uzlarla açıklamak hiçbir Batılı tarihçinin aklına gelmemektedir. Nitekim, Balkanlar, Osmanlılar tarafından terkedilirken, Pomakların önemli bir kısmı da Edirne ve İstanbul dolaylarına göçmüştür⁹⁴.

Kuşkusuz Osmanlı Avrupasında bu sürekli ve geniş çaplı ihtidaların dışında, tek tek fakat sürekli olmayan seyrek ihtidalar da olmuştur⁹⁵. Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da bu tür ihtida sonucu kişiler genellikle türkleşmiştir. Ancak, bunun gibi olayların Balkanların türkleşmesinde ve islamlaşmasında önemli etkisi olmamıştır.

Gerek Anadolu'da, gerekse Avrupa'da Devlet hep ihtidayı teşvik etmiş ve bu arada Müslüman olanlara, sosyal durumlarına göre, armağanlar vermiştir⁹⁶. Yalnız yoksul halk veya köylü grupları arasında değil, zengin kişiler ve hatta Hıristiyan Beyler arasında bile ihtida olayı oldukça fazladır. Özellikle Gürcüler arasında bu tür ihtida çok olmuştur⁹⁷. Ayrıca 1551 yılında Boğdan Voyvodası İlya Rareş de Müslüman olmuş ve kendisine mükâfat olarak Silistre Sancakbeyliği ile Devlet adamları tarafından, bir servet olabilecek kadar çok armağan verilmiştir. Hatta, kendisi Müslüman oldukça sonra, yerine Voyvoda atanan kardeşi Stefan da Müslüman olmak isteyince, Boğdanlılar tarafından öldürülmüştür⁹⁸.

İhtidalar sırasında bazı ufak tefek sorunlar ortaya çıkmıştır. Sözgelisi, 1431-1432 tarihli bir tahrir defterindeki şu kayıt bunun için bir örnektir: "Timar. Süleyman, garip kişidir. Merhum Sultan (Çelebi Mehmet) zamanında İlyas yermiş. Köy gâvurları mezkûr İlyas'ı öldürüp dağılmışlar.

⁹⁴ Eren, A.C.: IA, Pomaklar md., s. 574.

⁹⁵ Bu konuyla ilgili olarak Başbakanlık Arşivinde pek çok belge vardır. Örnek olmak üzere şu birkaç taneyi gösteriyoruz: BAMD 1, H. 1049, 1313, 1362, 1475; BAMD 2, H. 108, 433, 1355; BAMD 4, H. 34, 35; BAMD 8, H. 8, 10.

⁹⁶ Nitekim Arşivlerdeki bu pek çok belgenin hemen hepsi bu münasebetle, yani Müslüman olan kimselere verilen armağan veya mükâfat münasebetiyle verilmiştir. Bu mükâfatların pek çoğunu timar, gedik ve saray görevine alınma oluşturmaktadır. Bu armağanların, Müslüman olmayan halkın ihtida etmesinde önemli bir etken olduğunu söylemek yanlış olur.

⁹⁷ BAMD 2, H. 335, 1728, 1956, 1964.

BAMD, 4, H. 1323.

⁹⁸ Uzunçarşılı, İ.H.: XV. Yüzyıl Ortalarında İslamiyeti Kabul Etmiş Olan Bir Boğdan Voyvodası, Belleten, c. XVIII, s. 83 vd.

Sonra Lala Şahin ve Yakup bey mezkûra vermişler ki, şenelde. Elinde Lala Şahin bitisi var. Mezkûr İlyas Bey kulu imiş...”⁹⁹.

Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşmaya engel olan bir takım etkenler de ortaya çıkmıştır. Sözgelisi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan itibaren olmak üzere, Doğudan gelen insan göçünde sürekli bir düşme olmuştur. Bunun en önemli nedeni Doğuda ve Suriye’de Akkoyunlular, Safaviler ve Kölemenler gibi güçlü devletlerin kurulmasıdır. Böylece buralarda da siyasal ve ekonomik istikrar sağlanmış ve Doğudan Batıya gelen Türk göçü giderek azalmıştır. Bizce Balkanlarda Anadolu’daki gibi tam bir türkleşme olmayışının en önemli nedeni budur. Yani Ortaasya, İran, Irak ve Suriye’deki Türk toplumları ile Anadolu arasındaki ilişkisinin Akkoyunlular, Safaviler ve Kölemenler tarafından kesilmesidir.

İmparatorluğun genişleme döneminde eski fetih hızının kaybolması, Anadolu’daki halk için Avrupa’yı daha az cazip duruma getirmiştir. Uclarda eskisi gibi bir hayat tarzı bulunmaz olmuş, akıncılık ve gazilik önemini yitirmeye başlamıştır. Hele Devlet Duraklama dönemine girip, bütün kurumlarda bir bozulma ve çözülme de başlayınca, türkleşme ve islamlaşma bundan geniş ölçüde ve olumsuz yönde etkilenmiştir.

Diğer yandan, özellikle ilk dönemlerde, halk dinsel bakımdan serbest bırakılmış, fakat Hıristiyan ve Yahudi din adamları din ile milliyeti kaynaştırmayı bilmişlerdir. Bunun yanında Osmanlı İmparatorluğu Türkçü bir politika izlememiştir. Osmanlı İmparatorluğunda bir “anavatan” kavramı olmamıştır. Fethedilip merkeze bağlanan her yer anavatan sayılmıştır. Gerek İslam Hukuku hükümleri içinde, gerekse Osmanlı yöneticilerinin “devlet-i âliyye, devlet-i ebed-müddet” ve Padişahların “nizâm-ı âlem, zıllu’l-lah-ı fi’l-arzeyn, padişah-ı âlem-penah vs.” anlayışı içinde egemenlik kurulan yerlere Türk Dili ve Türk Kültürünün götürülmesi özel olarak düşünülmemiştir. Bu da türkleşme ve islamlaşmayı olumsuz yönde etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu yönüyle Roma ve İngiliz İmparatorluklarından önemli bir fark gösterir.

Balkanlarda türkleşme ve islamlaşmanın, Anadolu’ya göre az olmasının bir nedeni de Balkanlarda özerk devletlerin bulunmasıdır. Eflak ve Boğdan Voyvodalıkları, Erdel Krallığı, büyük ölçüde iç işlerinde serbest idiler. Osmanlı İmparatorluğu için önemli olan, buralara atanacak kral ve voyvodaların, Devlete sadık kalmaları, vergilerini düzenli ödemeleri veya

⁹⁹ Aktepe, M.: XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair, Türkiyat Mecmuası, c. X, S. 311.

toplamları, asayişî sağlamaları ve buna benzer birkaç görevi yerine getirmeleri idi. Bu yüzden, bu bölgeler, İmparatorluğun diğer eyaletlerine göre yarı kapalı kalmış, etnik ve dinsel yapı geniş ölçüde eski durumunu koruyabilmiştir.

Ayrıca Balkanlar'daki Osmanlı ulusları coğrafi durumları nedeniyle her an Avrupa'daki büyük ve faal devletlerle (Avusturya, Rusya, Venedik gibi) ilişki kurmuş ve sürdürmüşlerdir. Ama, Anadolu fethedildiği zaman, Avrupa ile bu ölçüde bir ilişki, Ege denizi yüzünden zorlaşmış, yani Anadolu Hıristiyanlarının, Avrupa Hıristiyan dünyasıyla ilgisi ve ilişkisi çok kısıtlı olmuştur. Balkanlarda türkleşme ve islamlaşma olayının, Anadolu'ya göre az oluşunda bu durumun da etkisi önemli olmalıdır.

En genel çizgilerle, bu şartlar altında türkleşme ve islamlaşmanın olduğu Balkanlarda nüfusun yayılışını daha iyi gösterebilmek için Rumeli Eyaletinin nüfus yayılışı ve etnik yapısını bir örnek olmak üzere veriyoruz. Bu sayım 1520-1535 yılları arasında yapılmış olup, Rumeli Eyaleti adı altında otuz bir liva ile Rumeli Çingelerini içine almaktadır¹⁰⁰ Buna göre bu bölgelerde 194.580 Müslüman hane, 832.707 Hıristiyan hane ve 4.134 Yahudi hane vardı. Yaklaşık olarak genel nüfusun % 20'si Müslüman, % 80'i ise Zimmi idi. Otuz bir liva içinde yalnız altı tanesinde Müslüman nüfus çoğunlukta idi. Bunlar aşağıdaki tabloda daha açık görülmektedir:

Livanın adı	Müslüman halk	Hıristiyan halk	Yahudi halk
Çirmen	12.686	1.578	yok
Vize	12.193	9.467	yok
Kızılcamüsellem	5.157	yok	yok
Çingene	2.694	yok	yok
Gelibolu (İmroz, Taşoz ve İstanköy dahil)	5.001	3.901	23
Silistre	17.295	6.615	yok

¹⁰⁰ Barkan, Ö.L.: Sürgünler III, İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, s. 237. Rumeli Eyaletine bağlı otuz bir livanın adları şunlardır: Paşa, Çirmen, Vize, Kızılcamüsellem, Çingene, Gelibolu (İmroz, Taşoz, ve İstanköy adaları dahil), Rodos, Midilli, Silistre, Niğbolu, Vidin, Kefe, Sofya, Köstendil, Alacahisar, Pirizrin, Işkodra, Elbasan, Vulçitrin, Ohri, Yanya, Karlheli, Tırhala, Ağrıboz, Mora, Hersek, Bosna, Izvornik, Karadağ, Semendire ve Dukakin livaları.

Yukarıdakilerden başka, aşağıdaki tabloda görülen yedi livada ise Müslüman nüfus çoğunluğa yakın bir sayıda idi:

Livanın adı	Müslüman halk	Hıristiyan halk	Yahudi halk
Paşa	66.684	183.512	2.998
Rodos	1.121	5.191	yok
Niğbolu	9.122	31.891	206
Kefe	1.396	5.412	yok
Tırhala	12.347	57.671	387
Hersek	7.077	9.588	yok
Bosna	16.935	19.619	yok

Bu arada, Rumeli Çingelerinin de üçte bire yakını Müslüman idi (4.203 hane Müslüman, 10.294 hane Gayrimüslim). Bu sayımda dikkat edilmesi gereken nokta, sayımın toprak ve vergi veren nüfusu tesbit amacıyla yapılmış olmasıdır. Bu durumda kesin genelleme yapmak Müslüman nüfus aleyhine yanıltıcı sonuçlar verebilir.

Balkanlardaki bu nüfus yayılışında Müslümanlar 1831 yılında bir misli artış göstererek % 40'a çıkmışlar, Müslüman olmayanlar ise % 20 oranında bir azalma ile % 60'a inmişlerdir. Ancak, bu yüzdeler 1831 yılında yapılan sayımda alınan sonuçlara göre çıkarılmıştır ve sadece Rumeli, Silistre ve Cezayir (Adalar) eyalet ve livalarını içine almaktadır¹⁰¹. Bu sayıma göre adı geçen bölgelerde 639.917 Müslüman (% 40), 933.870 Reaya (% 57), 29.374 Kıpti (Çingene) (% 1,85), 13.792 Yahudi (% 0,85) ve 5.265 Ermeni (% 03) vardı.

Yahudi ve Ermenilerin Balkanlarda hemen hemen yalnız ticaret kentlerinde oturduklarını, sanat ve ticaretle uğraştıklarını da belirtmemiz gerekir. Gerçi, Yahudilerin durumu Anadolu'da da aynıdır ama Ermeniler içinde Anadolu'da toprak sahibi olanlar ve tarımla uğraşanlar pek çoktur.

Osmanlı İmparatorluğunda türkleşme ve islamlaşmanın yanında etnik ve demografik yapıyı tesbit ederken kaynakları dikkatli kullanmak gerekir.

¹⁰¹ Akbal, F.: 1831 Tarihinde Osmanlı imparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus, Belleten, c. XV, s. 628.

Çünkü özellikle batılı kaynaklar etnik, demografik ve dinsel konularda zaman zaman gerçeklerden uzaklaşmışlardır. Batılı kaynaklar genellikle elçiler, gezginler veya başka yollarla Osmanlı İmparatorluğunda bulunanlara dayanmaktadır. Bu kişiler İmparatorluktaki etnik ve dinsel durumu kendi ülkeleriyle kıyaslayarak verdikleri için zaman zaman yanlışlığa düşmüşlerdir. Diğer yandan batılı araştırmacıların bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu dönemi olaylarını, bugünün şartları ve mantığı ile değerlendirmişlerdir. Bu da onların yanlış sonuçlar elde etmelerine neden olmuştur. Mesela, Steven Runciman "The Great Church in Captivity"¹⁰² adlı eserinde "Historia Patriarchica Constantinopoles"¹⁰³ adlı kaynağa ve Demetrius Cantemir'in "The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire"¹⁰⁴ adlı eserine dayanarak, Yavuz Sultan Selim'in Hıristiyanları sevmediğini, Vezirine¹⁰⁵ hepsini zorla islamlaştırmasını teklif ettiğini, vezirin buna karşı çıkması üzerine hiç olmazsa kiliselerini ellerinden almalarını istediğini yazmaktadır. Bunu Vezirin Patriki uyarması ve gülünç bir ferman hikâyesi izlemektedir. Oysa aynı Padişah, daha Suriye'nin fethi sırasında Kudüs Ermeni Partikine bir ferman vermiş ve onun bütün eski haklarını tanıdığı gibi Kiliseyi de Devlet güvencesi altına almıştır¹⁰⁶. Görüldüğü üzere kaynaklar zaman zaman bu konularda duygusal davranarak yanlış bilgiler vermekte ve çağdaş bir tarihçi de bunları ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirmeden kullanmakla aynı hatayı tekrarlamaktadır.

Timothy Ware adlı başka bir araştırmacı "The Orthodox Church"¹⁰⁷ adlı eserinde, Birinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'de 1.500.000 Yunanlının ya katlediğini veya göçe zorlandığını hiç bir kaynak göstermeden yazmaktadır. Biz bu konuda bir kaynak bulunabileceği kanısında da değiliz. Zira ileri sürülen olayın tam aksi olmuştur. Yani, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında, gerek Yunan ordusu gerekse Rumlar, Türk halkına karşı katliam ve zulümde bulunmuşlardır. Bu tezi kanıtlayacak binlerce belge arşivlerde saklıdır. Türk Kurtuluş Savaşı sonunda imzalanan Lozan Anlaşması hükümlerine göre Türk ve Yunan halkları karşılıklı mübadele edilmiştir. Bir göçe zorlama söz konusu değildir. Yazar, din adamlarının dinsel giysileriyle dolaşmalarının (patrikler dışında) yasak olduğunu belirterek bunu bir baskı unsuru gibi göstermeye çalış-

¹⁰² Cambridge 1968, s. 189-190.

¹⁰³ (Yayımlayan B.G. Niebuhr), in C.S.H.B., Bonn 1849, s. 158.

¹⁰⁴ (Çeviren N. Tindal), London 1734, s. 102-103.

¹⁰⁵ Metinde "horrifed vizier".

¹⁰⁶ Bu konuda ayrıntılı bir araştırma ileride yayınlanacaktır.

¹⁰⁷ Suffolk 1975, s. 139-141.

maktadır. Oysa laik Türk yasaları aynı yasağı Müslüman din adamları için de koymakta ve bu bütün halk için titizlikle uygulanmaktadır. Yine, 6-7 Eylül 1955'de Kıbrıs sorunu nedeniyle ortaya çıkan olayları, yalnız Yunanlığa karşı değil aynı zamanda Hıristiyanlığa karşı olaylar olarak da göstermeye çalışmaktadır¹⁰⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ait bu örnekleri çoğaltmak ve ilk dönemlere kadar götürmek mümkündür. Ancak, İmparatorluğun çöküntüye gitmesine paralel olarak bu tür kasıtlı rakamlar ve eserler çoğalmıştır. Elbette bunun siyasal, sosyal, ekonomik ve hatta duygusal nedenleri vardır. Öyle ise Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik, demografik ve dinsel yapısını araştırırken kaynakları iyi bir eleştiri süzgecinden geçirmelidir. Olayları da bugünün gerçekleri ve mantığı ile değil, o günün şartlarına göre değerlendirmelidir. Bu konuda yanlış ve yansız her iki tür eserlerden oluşan kaynak ve araştırma listesini kısa bir bibliyografya olarak yazımın sonunda vereceğiz. Bundan amacımız, hem bu konuda çalışmak isteyenlere başlangıç için kolaylık sağlamak, hem de ileri sürdüğümüz iddiayı kontrol etme imkânını vermektir.

Yirminci yüzyıldan XV. ve XVI. yüzyıllara doğru gidildikçe ana kaynakları tapu-tahrir defterleri ve şer'iyeye sicilleri oluşturmaktadır. Bunları diğer Osmanlı ve yabancı kaynaklar izler. Bu kaynaklar genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde, özel olarak da Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşma olayında sağlam ipuçları vermekte ve sorunun çözümünü kolaylaştırmaktadır. Son yıllarda, Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşma, etnik ve demografik yapı üzerinde, Türkiye ve Türkiye dışındaki çalışmaların yoğunlaştığını yukarıda belirtmiştik¹⁰⁹. Ancak, bu çalışmalar Devşirme sorununa pek değinmemektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda ihtida sorunundan sonra, batılı tarihçiler en çok Devşirme konusunda yanlışlığa düşmüşlerdir. Kuşkusuz Devşirmenin türkleşme ve islamlaşmada etkisi olmuştur. Ama bu etkinin Osmanlı tarihindeki yeri nedir? Yani hangi tarihler arasında olmuştur? Devşirilenler bir köle gibi mi kullanılmışlardır? Devlet hizmetine girdikten sonra asıl ve nesillerini unutmuşlar mıdır? Bu işlem gelişigüzel mi yapılmıştır? İslam Hukukuna aykırı bir davranış mıdır? İlk kez Osmanlı İmparatorluğu mu böyle bir teşkilat kurmuştur? Devşirme toplanan halkın tepkisi ne olmuştur?

¹⁰⁸ Anti-Greek (and anti-Christian).

¹⁰⁹ Bunlardan iki otoriteyi, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık'ı burada belirtmek isteriz. Bu tür çalışmalardan bir kısmı bibliyografyada gösterilmiştir.

Bu uygulama Osmanlı İmparatorluğu döneminde türkleşme ve islamlaşmaya ne ölçüde etkili olabilmiştir? Bu soruların yansız olarak cevaplandırılması, ancak Devşirme sorununun gerçek yönüyle ortaya konulması ile mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğunda Kapıkulu ordusu kurulmadan önce bu görevi kimler yapardı? Bu durum henüz tam anlamıyla tesbit edilmemiş olmakla birlikte bir takım görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır.

Kuruluş dönemi Osmanlı ordusu başlangıçta, sınırlarında toplanan aşiret kuvvetleri ile, cihad amacıyla yine buralara gelmiş gazilerden ibaretti. Kuşkusuz bunlar, sürekli ve örgütlü bir ordu değildi. Ancak, İslam dininin verdiği heyecan ve uc bölgelerinin sosyo-ekonomik yapısından kaynaklanan savaşkan bir topluluktur. Hepsisi atlı olup hafif silahlarla savaşırlardı.

Osmanlı Beyliği yavaş yavaş genişlemeye başlayıp büyük kent ve kaleleri ele geçirdiği zaman, buraları koruyacak ve merkezi otoriteyi sağlayacak sürekli bir yaya ordusuna ihtiyaç duyuldu. Böylece bu atlı kuvvetlerin dışında “Yaya ve Müsellem” denilen teşkilat kuruldu. Aşiret kuvvetleri ve köylülerden toplanan bu kuvvete paralel olarak kent halkı arasından toplanan bir de “Azap” teşkilatı vardı.

Yaya teşkilatının esasını ocaklar oluştururdu. Ocakdaki er sayısı değişkendi. Ocak grubunun içinden birisi baş seçilir ve buna “Yayabaşı” veya “Başyaya” denirdi. Bu yayalar bir takım vergiler vermekle yükümlüydü. Ancak yaya, at besler ve atlı olarak savaşa giderse bu vergilerden muaf ve müsellemler tutulurdu. Onun için bunlara “Müsellemler” denmiştir. Teşkilat olarak yayaların aynı idiler.

Yaya ve Müsellem, Kapıkulu teşkilatı kurulduktan sonra geri hizmete alınmamışlar, daha uzun süre savaşçı sınıf olarak görev yapmışlardır¹¹⁰.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında bu yaya ve atlı kuvvetlerden başka “Gâziyân-ı Rum”, “Ahiyân-ı Rum”, “Abdalân-ı Rum” ve “Bacıyân-ı Rum” gibi kuvvetlerle Kalenderî ve Babaî tarikat topluluklarına mensup bir takım kuvvetler de vardı¹¹¹. Fakat, özellikle Balkanlarda fetihler çoğalıp, sınırlar genişleyince Devletin askere olan ihtiyacı da o ölçüde arttı ve yeni yeni kaynaklar arandı. Bu arada, savaşlarda esir düşenlerin

¹¹⁰ Yaya ve Müsellem örgütü hakkında geniş bilgi için bk. Arıkan, Muzaffer: XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları, Ankara 1966 (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, yayınlanmamış doçentlik tezi).

¹¹¹ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 1.

gençlerinden beşte biri Devlet hesabına alındı ve bunlara kısa bir süre eğitim ve öğretim yaptırılarak yeni bir ocak oluşturuldu ki bu, Yeniçeri Ocağının başlangıcıdır¹¹². Bu tarihlerde henüz Devşirme söz konusu değildir ve tutsakların beşde biri alınarak oluşturulan bu sisteme "Pencik" denmektedir.

Acemi ocağı ile Yeniçeri ocağının başlangıcı I. Murat dönemine kadar çıkarılabilmektedir ve Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek üzere ilk Acemi ocağı Gelibolu'da kurulmuştur. İlk dönemlerde tutsaklar doğrudan doğruya bu ocağa alınarak bir akçe gündelik ile Gelibolu, Çardak ve Lapseki arasında işleyen ulaşım araçlarında hizmet görmüşler ve sonra Yeniçeri ocağına alınmışlardır. Tutsaklar fırsat buldukça kaçtıkları için bu yöntem bırakılmış ve savaşlarda tutsak olan zimmilerin küçük yaşta olanlarının beşde biri alınmaya ve Anadolu'da Türk köylülerinin yanında Türk-İslam eğitimi verildikten sonra Acemi ocağına kaydolunmaya başlanmıştır. Devletin fazla tutsağa ihtiyacı olmadığı zamanlar, tutsak bedelinin karşılığı olarak para alınmıştır¹¹³.

Zamanla, Pencik yöntemiyle toplanan askerler de ihtiyacı karşılamayınca, Devlet yeni yollar ve kaynaklar aramaya başlamıştır. Özellikle Ankara Savaşından sonra, Osmanlı fetihlerinin yaklaşık elli yıl duraklamış olması, Pencik oğlanlarının sayısında büyük ölçüde azalmaya yol açmıştır. Asker yetiştirmek için yeni kaynaklar aranmasında en önemli etken bu olmalıdır.

Böylece Devletin, sınırları içinde bulunan Gayrimüslim çocuklarından Acemi oğlanı toplamak üzere uygulamaya girişmesi ile "Devşirme" yöntemi ortaya çıkmıştır. Devşirme'nin uygulamaya konulmasıyla Pencik yöntemi kalkmamış, ancak bir çeşit vergi olarak devam etmiştir.

Batılı tarihçilerden bazıları, özellikle Gibbons, Devşirme yönteminin doğrudan doğruya islamlaştırma politikasıyla ilgili olduğunu söylemektedir¹¹⁴. Köprülü ve Giese'nin de haklı olarak eleştirdikleri gibi bu iddianın tarihi gerçeklerle ilgisi yoktur¹¹⁵. En azından, Osmanlı İmparatorluğu açık ve kesin bir islamlaştırma politikası izlemiş olsaydı, sınırları içindeki

¹¹² Uzunçarşılı, İ.H.: Osmanlı Tarihi, c. I, s. 508.

¹¹³ Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 108; Uzunçarşılı, İ.H.: Osmanlı Tarihi, c. I, s. 509.

¹¹⁴ Gibbons, H.A.: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (çeviren R. Hulusi), s. 97 vd.

¹¹⁵ Köprülü, F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 3, 4, 12; Prof. Uzunçarşılı da Gibbons'un görüşüne katılmaktadır (Kapıkulu ocakları, c. I, s. 13, 138; Wittek, P.: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu, s. 63)

toplulukların en az yüzde doksanınin bugün Müslüman olması gerekirdi. Bir islamlaştırma politikası izlemeye o günkü koşullar son derece elverişli olduğu gibi, böyle bir uygulamaya engel olabilecek her hangi bir siyasal güç de yoktu. Osmanlı İmparatorluğu bilinçli olarak yaygın bir türkleştirme ve islamlaştırma politikası izlememiştir. Devşirme çocuklarına Türk-İslam eğitimi verilmesinin nedenleri başkadır. Devşirme uygulaması türkleşme ve islamlaşmaya çok dar sınırlar içinde etkili olabilmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun hemen hemen hiçbir döneminde zorla islamlaştırma politikası güdülmemiş, aksine Müslüman olmayan din adamları ve topluluklarının vicdan özgürlüklerine, gelenek ve kültürlerine her vesile ile geniş bir hoşgörülük içinde saygı gösterilmiştir ¹¹⁶. Konuya bu açıdan bakıldığında da Devşirme yönteminin Hıristiyan halkı islamlaştırmak amacıyla kurulduğunu kabul etmek tarihi gerçeklere ters düşer. Esasen ilk Osmanlı kroniklerinin ve İdris-i Bitlisi ile Mustafa Nuri Paşa'nın Devşirme yöntemini I. Murat, hatta Orhan Bey dönemine kadar çıkarmaları her hangi bir belgeye dayanmamaktadır ¹¹⁷. Herhalde Acemi ocağının kuruluşu ile Devşirme yönteminin uygulanmaya başlaması aynı şey olarak düşünülmüş veya sanılmış, böylece bu yanlış ortaya çıkmıştır. Oysa Devşirme yöntemi daha sonra II. Murat döneminde uygulanmaya konmuştur. Bu da tarih olarak XV. yüzyılın ortalarına gelmektedir. Nitekim Fuat Köprülü'nün bu görüşüne, Ménagé ve Mordtmann da katılmaktadır ¹¹⁸.

Devşirme yöntemi ancak XVI. yüzyıl sonlarına kadar bozulmadan devam edebilmiş, bu tarihten itibaren "Kuloğlu" veya "Ağaçırağı" ¹¹⁹ adı altında bir takım kimseler ocağa alınmak suretiyle sistem yavaş yavaş bozulmuştur. IV. Murat döneminde yapılan ıslahat arasında Devşirme sorunu da ele alınmış fakat yapılan düzenlemeler geçici olmuştur ¹²⁰. Bu kez

¹¹⁶ A. Cevat: Tarih-i Askeri-i Osmanî, s. 180, 181.

¹¹⁷ A. Refik: Devşirmeler, Acemioglanları, Hayat Mecmuası, c. II, s. 47.

¹¹⁸ Ménagé: EI, Dewshirme md., s. 211; Köprülü F.: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 109; Mordtmann, Encyclopédie de l'Islam, Dewshirme md., s. 977.

¹¹⁹ Yeniçeriler XVI. yüzyıl ortalarından sonra evlenmeye, mal sahibi olmaya ve ticaretle uğraşmaya başladıktan sonra, bunların çocukları "Kuloğlu" adı altında doğrudan doğruya ocağa kaydedilmeye başlandı. Ayrıca Yeniçeri Ağalarının himayeleriyle her sınıf halk "Ağaçırağı" adıyla ocağa alınıyordu. Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 30-34; 7 nolu Ankara Şer'iyye Sicili (AŞS), belge no 660, 695; 8 nolu AŞS, belge 646, 1099, 1280; 9 nolu AŞS, belge no 2270.

¹²⁰ Naima: Tarih, c. IV, s. 358; Selaniki: Tarih, s. 263; A. Refik: Devşirme Usulü, Acemi Oğlanları, Darü'l-fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 4-6.

ocağa yalnız Kuloğulları ve Ağaçırakları değil “Ferzend-i bevab” ve “Ferzend-i çasnigir” adlarıyla kapıcı ve sofracıların çocukları da alınmaya başlamıştır. Giderek çok kısa bir sürede Devşirme yasası bütünüyle bırakılıp Hıristiyan çocukları yerine Müslüman çocukları devşirmeye başlanmıştır¹²¹. Demek oluyor ki Devşirme yoluyla Hıristiyan çocuklarının toplanması XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar ancak yaklaşık 150 yıl sürebilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi için kısa sayılabilecek bir süre içinde uygulanan bu işlemde dikkat edilmesi gereken bir husus da Devşirmenin her yıl yapıp yapılmadığı, devşirilen çocukların sayısı, Devşirme toplanan bölgeler ve Devşirme çocuklarının hangi Gayrimüslim topluluklarından toplandığıdır.

Devşirmenin her yıl toplanmadığı konusunda bütün kaynaklar birleşmektedirler. Yalnız, kaç yılda bir yapıldığı konusunda kaynaklar değişik rakamlar vermektedirler. Bizce önemli olan kaç yılda bir yapıldığı değil, her yıl düzenli yapılmamış olmasıdır. Devşirmenin toplanması konusunda kaynaklarda bir birlik olmayışı, bu işlemin belli aralıklarla yapılmadığını, orduda askere ihtiyaç duyuldukça Devşirme toplandığını gösterir. Kanuni döneminde Yeniçerilerin 12.000 civarında olduğu düşünülürse, bu orduya duyulacak asker ihtiyacı ve bu vesileyle toplanacak Devşirme oğlanı sayısının azlığı kolayca anlaşılır. Ayrıca, her seferinde aynı sayıda Devşirme toplandığını ileri sürmek de mümkün değildir. Devşirme oğlanlarının eğitim gördüğü Acemi ocaklarındaki sayısı hiçbir dönemde on bini geçmemiştir. XVI. yüzyıl sonlarına doğru bu miktar Devşirme yönteminin bozulmasına paralel olarak yavaş yavaş azalmıştır¹²². Bu sebeplerden dolayı, İmparatorluğun, özellikle Balkanlarda bulunan, milyonlarca Müslüman olmayan halk içinden, üç beş yılda bir, en fazla üç beş bin çocuk toplamasını doğrudan doğruya bir türkleştirme ve islamlaştırma politikasıyla ilgili görmek yanlıştır. Ancak bununla, sayısı ne kadar önemsiz olursa olsun, toplanan çocukların türkleşip islamlaşmadığını ileri sürmek de istemiyoruz.

Devşirme oğlanı İmparatorluğun bütün bölgelerinden toplanmıştır. İşlem ilk kez Balkanlarda uygulanmış, daha sonra Anadolu'ya da geçmiştir. Balkanlarda Arnavutluk, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Macaristan ve Yunanistan'dan toplanmıştır. Bu bölgeler

¹²¹ Başlangıcından beri Müslüman Arnavutlar ve özellikle Bosnalılardan Devşirme oğlanı toplanıyordu.

içinde Üsküp, İştîp, Köstendil, Prizren, Görice, Samakov, Prebol, Taşlıca, Yanya, Pirlepe, İşkodra, Ohri, Pec (İpek), Dukakin, Kırçova, Foça, Noverin, Manastır, Mostar, İmoçka, İzvornik, Böğürdelen, Gölü, Kesriye, Harpişte, Bihlişte, Niğbolu, Selanik, Vize, Akçakale, Özi ve Azak özellikle Devşirme toplanan yerlerdi. Yalnız Eflak ve Boğdan hiçbir şekilde Devşirmeye tabi tutulmuyordu¹²². Bu bölgelerden Bosna-Hersek'de Müslüman halk çocuklarından da Devşirme toplandığını daha önce belirtmiştik. Aslında bu özel davranış, buralarda oturan ve Osmanlı egemenliğinden sonra Müslüman olan yerli halkın isteği üzerine, Müslüman olmalarına karşılık bir imtiyaz olarak verilmiştir. Devşirme yasalarına uyulduğu dönemlerde bunun dışında hiçbir Müslüman toplumdaki Devşirme alınmamıştır. Arnavutların durumu bu gruba sokulacak kadar önemli değildir. Bosna-Hersek'in bu imtiyazından yararlanmak isteyen Müslüman ve Gayrimüslimler çıkmışsa da Devlet bunlara karşı önlem almıştır¹²⁴.

Anadolu'dan toplanan Devşirme, Balkanlara nazaran hem geç başlamış hem de büyük bir titizlik içinde yapılmıştır. Öncelikle belirtmemiz gereken husus Anadolu'nun her tarafından Devşirme toplanmadığıdır.

Fatih döneminde bir ara Trabzon Hıristiyanlarından Devşirme toplanmışsa da sonradan bırakılmıştır. Ancak Yavuz Sultan Selim döneminde yeniden başlamış ve III. Mehmet dönemine kadar devam etmiştir. İstanbul ve çevresinden ilk zamanlarda Devşirme alınmamış, Karaman'dan Erzurum'a kadar olan bölgeler de Devşirme toplanmayan bölgeler arasına katılmıştır. Güneydoğu Anadolu'dan da Devşirme toplanmamıştır. Bütün İmparatorluk içinde sınırlı bölgelerden Devşirme toplanması, etkisini de sınırlı kılmıştır.

Devşirme toplanan çocukların ırkları da dikkate alınmıştır. Bu münasebetle Yeniçeri ocağı teşkilat mecmuasında şöyle bir kayıt vardır: "... el-İyazü bi'llah Urus, Acem, Çingene ve Türk reayasının evlatlarıyla vesair mahlukun evlatlarından Harputlu, Diyarbekirli ve Malatyalı olmaya, Yukarıda tasrih olunanlardan gayri âdemi ya rüşvetle veya rica ile veya bir büyük yerden şefaathla be-dergâh edip halis kullarımın aralarına bir ecnebi

¹²² A. Cevat: Tarih-i Askerî-i Osmanî, s. 181; Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 79-81.

¹²³ Rycout, P.: The History of the Present State of the Ottoman Empire, s. 99.

¹²⁴ Bu münasebetle 5 nolu Mühimme Defterinde (s. 96) "Bosna ve Hersek ve Kilis" kadılarına hitaben yazılmış 1565 tarihli bir hüküm vardır. Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 18, 19, 108.

korlarsa Allahu azîmü'ş-şân'ın ve yüz yirmi dört bin peygamberin lânetleri ol zâbitlerin üzerlerine olsun" ¹²⁵.

Anadolu ve Balkanlarda Devşirme toplanmayan bu yerlerden başka, yaptıkları bir iş veya görev karşılığında Devşirmeden muaf tutulmuş yerler de vardı. Mesela, İstanbul'daki Kartal ve Kadıköy Hıristiyanları "İstabl-ı Âmire'ye ait çayirlarda çalıştıklarından Devşirmeden muaf idiler.

Derbent bekleyenler, maden işletenler, köprü ve kale onarımında çalışanlar ve buna benzer bütün Devlet hizmetini görenler de Devşirmeden muaf tutulmuşlardı ¹²⁶. Kuşkusuz bu bağışıklıklar zamanla değişmiştir. Bazan kaldırılmış bazan da yeni bağışıklıklar konmuştur.

Burada da görüldüğü üzere Devşirme işlemi İmparatorluğun her yerinde uygulanmamış, Devşirme oğlanı sayısı ve Devşirme toplama yılı sınırlı tutulduğu gibi, Devşirme toplanan yerler ve topluluklar da sınırlandırılmıştır. Her yönden bu sınırlı koşullar içinde, Devşirme yoluyla türkleşme ve islamlaşmanın da sınırlı olacağı doğaldır. Osmanlı İmparatorluğunda Devşirme yönteminin yerini ve etki alanını tesbit ederken bu çerçeve içinde hareket edilmelidir.

Devşirme oğlanları, hiçbir dönemde köle gibi kabul edilmeyip yine köle gibi kullanılmamıştır. Devşirmelere Yeniçeri olduktan sonra verilen "Kapıkulu" adı padişahın sıfatından kaynaklanmaktadır. Buna göre İmparatorluktaki herkes padişahın kuludur. Devşirme oğlanının köle kabul edilmesi İslam Hukukunca da imkânsızdır. Çünkü İslam Hukukuna göre köle olabilmek için ehl-i zimmet olmamak yani harbi olmak gerekir. Oysa Devşirme sadece Osmanlı egemenliği altında bulunan ehl-i zimmetlerden toplanmıştır ¹²⁷. Ayrıca Devşirme çocukları, Türk çiftçi ailelerinin yanında geçirdikleri dönem hariç, diğer zamanlarda Devletten düzenli aylık almışlardır. Bir kölenin, Devletten veya sahibinden aylık alması elbette söz konusu olamaz. Bu açıdan, Pencik oğlanları ile Devşirme oğlanlarını kesin olarak birbirinden ayırmak gerekir.

¹²⁵ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 19-21.

¹²⁶ Başbakanlık Arşivi (BA), 537 nolu Karahisar-ı Şarki Tahrir Defteri; BA, 631 nolu Tapu Defteri; BA, 772 nolu Selanik Livası Mufassal Defteri; BA, 778 nolu Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri; BA, 1032 nolu Kamanıçe Tahrir Defteri; BAMD 3, s. 74; BAMD 24 s. 89; BAMD 35, s. 111; BAMD 39, s. 75; A. Refik: Devşirme Usulü, Acemi Oğlanlar, Darü'l-fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. V, sayı 1-2; Uzunçarşılı İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, S. 109-114.

¹²⁷ Bosna-Hersek Müslümanlarının özel durumlarını yukarıda belirtmiştik.

Kölelik anlayışından bütünüyle uzak olarak Devşirmeye tabi tutulan yerlerde sistem gelişigüzel uygulanmamıştır. Bunun için pek çok özel yasa yapılmış ve bu yasaların gerektiği gibi uygulanabilmesi için son derece titiz davranılmıştır¹²⁸.

Devşirme toplanırken tek çocuklu ailelerin çocukları alınmaz, asil olanlar ve papaz çocukları tercih edilirdi. Birden fazla çocuğu olan ailelerden de en fazla bir çocuk alınırdı. Yetim çocuk, köy kethüdasının oğlu, sığırtmac ve çoban çocukları ile kel, köse, doğuştan sünnetli, Türkçe bilen, evli ve sanat sahibi çocuklar devşirilmezlerdi. İstanbul veya başka bir büyük kente gidip dönmüş ve böylece köy hayatının saflığını yitirmiş çocuklar, uzun veya kısa boylu olanlar da toplanmazlardı.

Trabzon'dan oğlan devşirilirken sonradan vazgeçilmesi, burada toplanan Gayrimüslim çocukların "şerir" olmalarındandı. Erzurum ile Karaman arasında kalan bölgeden Devşirme toplanmamasının gerekçesi ise bura halkının (Gayrimüslim halkın) karışık olmasıydı¹²⁹.

Görüldüğü gibi, Devşirme toplanan bölgelerde Hıristiyan halkın bu yükümlülüğten kurtulması için pek çok açık kapı vardır. Fakat ileride Devletin en yüksek makamlarına geçebilme imkânını sağlayan böyle bir işleme halk çoğu zaman memnuniyetle katılmıştır. Buna karşılık istemeyenler de olmuştur. Hatta bazan bütün bir köy veya kasaba Devşirme vermemekte ısrar etmiş ve bunun için padişah özel hükümler göndermiştir¹³⁰.

Devşirilen çocuklar genellikle asıllarını ve ailelerini unutmamışlardır. Zaten Devşirme toplanırken çocuğun köyü, kazası, sancağı, anasının, babasının ve sipahisinin adları yazılır, doğum tarihi ile çocuğun vücut özellikleri deftere kaydedilirdi. Nitekim Hasan adlı bir Yeniçeri, bir yanlışlıktan dolayı Padişah'a müracaat etmiş, devşirilmeden önce vermekte olduğu haracın, şimdi akrabalarından alındığını belirterek yanlışlığın düzeltilmesini ve adının haraç defterinden silinmesini istemiştir. Bizim için bu olayın önemi, adigeçen Yeniçerinin hem köyünü hem ailesini hatırlamış olması ve onlarla ilişkisini kesmemiş bulunmasıdır. Çünkü, kendisine ait verginin akrabalarından alındığını belirtmesi, kendisi ile akrabaları arasında halâ ilişkisinin sürdüğünü gösterir¹³¹.

¹²⁸ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 15, 101-103.

¹²⁹ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 18-20.

¹³⁰ BAMD 3, s. 141; Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 104, 105.

¹³¹ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 26-28.

Bu konuda en güzel örnek Sokullu Mehmet Paşa'dır Sırp Patrikhanesi 1459 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kapatılmış, Patrikhanenin kiliseleri ve cemaat Ohri'deki Bulgar Kilisesine bağlanmıştı. Yaklaşık yüz yıl sonra 1557 yılında Sokullu Mehmet Paşa, Sırp Patrikhanesini Peç'de (İpek) yeniden kurdurarak kardeşi Makarios'u (Makarije) da üzerine Patrik olarak atadı¹³². Görüldüğü gibi, iki kardeşden biri devşirilmiş ve İmparatorluğun en yüksek makamına geçmiş, diğeri ise eski dininde -hatta Patrik olarak- yaşamını sürdürmüş ve aralarındaki ilişki de sonuna kadar devam etmiştir.

Devşirmelerin, Yeniçeri olduktan sonra, seyyidlere ve emr-i şerife küfrettikleri¹³³, şarap kaçakçılığı yaptıkları¹³⁴ görülmüştür. Müslümanlar arasında ender görülen ve Fıkıh hükümlerine göre ağır cezayı gerektiren bu durum, Devşirmeler arasında İslamiyetin köklü olarak yerleşmediğini, dolayısıyla asıllarını ve ailelerini unutmadıklarını gösterir. 28 Haziran 1601 tarihli bir belgede bir Yeniçerinin halâ sünnet olmadığının ortaya çıkmış olduğunu belirtmemiz zikre değer¹³⁵.

Asıllarını ve ailelerini hiçbir şekilde unutmayan bu kişilerin geç de olsa eski din ve hayatlarına dönmeleri mümkündür. Şöyle ki Müslüman olan Yeniçerilerin İslam Hukuku hükümlerine göre İslamiyetten ayrılmaları (irtidad) kesin olarak yasaklanmışsa da bu kimseler Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışına çıktıkları takdirde sorun kalmayacaktır. Savaş sırasında, özellikle yenilgiyle sonuçlanan savaşlarda, düşman tarafına geçmek, hatta bu işi bütün Yeniçerilerin toptan yapmaları mümkün ve çok kolaydır. Oysa şimdiye dek böyle bir olayı doğrulayacak belge bulunamamıştır. Sınırlarda her an komşu devletlerle ilişkide bulunan kalelerde genellikle Yeniçeriler bulunurdu. Oysa buralarda da durum ayındır. Bazı batılı araştırmacılar ve kaynakların belirttikleri gibi Devşirme yöntemi bir baskı unsuru veya türkleştirme ve islamlaştırma aracı olarak kullanılmış olsaydı, yukarıda belirttiğimiz olaylardan olması gerekirdi. Böyle olayların olmaması, Acemi oğlanı ve Yeniçerilerin yeni durumlarını isteyerek kabul ettiklerini, benimsediklerini gösterir. Sonuç olarak, Devşirme sırasında görülen tek tük

¹³² Janin, R.: *Les Eglises Séparées d'Orient*, Paris 1930, s. 96; Hadrovics, Ladislav: *Le Peuple Serbe et son Eglise sous la Domination Turque*, Paris 1947, s. 48, 49. Peç, Budapeşte'nin 125 klm. güneyinde bir kentdir. Osmanlı egemenliği kalktıktan sonra kente Fünfkirchen "Beşkilise" adı verildi. Peç'in bugünkü adı İpek'dir.

¹³³ 8 nolu AŞS, belge 2044.

¹³⁴ 8 nolu AŞS, belge 1319, 1320, 1457.

¹³⁵ 8 nolu AŞS, belge 996.

kaçmalara karşılık, “Kapı”ya çıktıktan sonra, asıllarını ve ailelerini unutmamalarına rağmen, bir baskı söz konusu değildir.

Devşirme yöntemi ilk kez Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmıştır ¹³⁶. Bu yöntemi uygulamadan önce Osmanlıların uyguladıkları Pencik yöntemi, önceki Türk ve İslam devletlerinin bir kısmında görülmektedir. Ancak, Abbasi İmparatorluğu, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti ve Kölemenlerde görülen, köle ve tutsaklardan asker yetiştirme yöntemi de Pencik yönteminden oldukça farklıdır ¹³⁷. Çünkü Pencik yönteminde, mutlaka savaşta tutsak olanların gençlerinden beşde bir oranında alındığı halde, mesela, Kölemen İmparatorluğunda böyle bir kayıt yoktur. Devlet veya emirler esir pazarlarından köle satın alarak asker yetiştirebilirlerdi.

Daha önceki benzerlerinden Pencik yönteminin en önemli farkı, Pencik yoluyla alınan tutsakların Türk ailelerinin yanında uzun zaman eğitim görmesidir. Büyük Selçuklu İmparatorluğundaki “Gulâmhane”lerle Pencik oğlanlarının eğitim şekli birbirinden çok farklıdır ¹³⁸.

Abbasiler, Gazneliler ve Sâmanoğullarında ilk kez görülen, tutsaklardan askerî bir sınıf kurma işlemi bir evrim geçirerek, Osmanlı İmparatorluğunda Pencik yöntemi adıyla ortaya çıkmıştır. Hepsinin birbiriyle az çok ilişkisi vardır. Osmanlı İmparatorluğunda, kökeni çok eskilere dayanan Pencik yöntemi de ¹³⁹ bir evrim değil fakat değişim geçirerek ¹⁴⁰ yerini Devşirme yöntemine bırakmıştır.

İlk kez Osmanlı İmparatorluğunun uyguladığı bu Devşirme yönteminin İslâm Hukukuna aykırı olup olmadığı, üzerinde önemle durulması gereken bir sorundur. Her şeyden önce İslam Hukukunda bu konuyla ilgili olarak açık ve kesin hükümler bulunmadığını belirtmemiz gerekir.

Ménage’a göre ¹⁴¹, ehl-i zimmetin çocuklarının zorla alınması, onların haklarına saldırıdır ve dolayısıyla İslam Hukukuna aykırıdır. Bu görüş

¹³⁶ Uzunçarşılı, İ.H.: Kapıkulu Ocakları, c. I, s. 13.

¹³⁷ Uzunçarşılı, İ.H.: Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, s. 13, 53, 54, 100, 101, 414 vd.

¹³⁸ Türk ailelerinin yanından alındıktan sonra Pencikler bir de Acemi ocağında eğitim görürlerdi.

¹³⁹ Pencik yöntemindeki beşde bir oranı, İslam Hukuku hükümlerine göre savaşta elde edilen ganimetin beşde birinin devlete ait olması esasında kaynaklanmaktadır.

¹⁴⁰ Evrim’le değişim arasındaki fark, Penciklerin tutsaklardan toplanmasına karşılık, Devşirmelerin özgür yurttaşlardan toplanmasıdır. Ayrıca, Devşirme yöntemi, daha önce de belirttiğimiz gibi bir ihtiyaçtan doğmuştur. Zaten Pencik yöntemiyle Devşirme yönteminin tamamen aynı şey olmadığı, Devşirme yöntemi uygulanmaya başlandığı halde, Pencik yönteminin kaldırılmayıp bir süre ikisinin birlikte yürütülmesinden anlaşılmaktadır.

¹⁴¹ Ménage: EI, Dewshirme md., s. 211.

sağlam temellere dayanmamaktadır. Zira, Hıristiyan halkın çocuklarını, bazı karşı koymalara rağmen, bazan da memnuniyetle verdiklerini, hatta bunun için hileye başvurduklarını yukarıda söylemiştik. Bu durumda ehl-i zimmetin haklarına saldırıdan söz etmek yanlış olur. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, eğer bu bir haksızlık ve baskı ise, Yeniçeri olduktan sonra bu haksızlığı gidermek ve bu baskıdan kurtulmak için pek çok imkân vardır. Oysa Osmanlı Tarihinde böyle bir olay görülmemiştir. Bu durumda ehl-i zimmetin haklarına saldırıdan söz etmek yanlış değilse, bunu kanıtlayacak belge ve olayların ortaya konulması gerekir. Elbette bu belge ve olaylar halkın çoğunluğunun görüşünü yansıtmalıdır. Bir an için Müslüman olmayan halkın hepsinin Devşirme yöntemine karşı olduğunu kabul etsek bile, bunu yine İslam Hukukunun bazı hükümleriyle bağdaştırmak mümkündür. Fıkıha göre, Zimmi asker olamaz, fakat Hz. Muhammed'in Necranlılarla yaptığı anlaşmaya göre¹⁴² buradaki Zimmiler, bir çeşit askerlik vergisi olarak, belirli sayıda zırh vermeyi yüklenmişlerdir. İşte Osmanlı İmparatorluğundaki Hıristiyanlardan alınan Devşirmeyi, onların askerlikten bağışlamalarına karşılık bir çeşit bedel veya vergi kabul edebiliriz. Bu arada Zimmilerden alınan cizyeyi de, Müslümanlardan alınan zekâta karşılık göstermek gerekir.

Witteck'in "Devşirme ve Şeriat" nazariyesine göre, Osmanlılar Şafii Fıkıhına dayanarak Devşirme toplamışlardır. Yani bu durum İslam Hukukuna aykırı değildir. Çünkü Şafii Fıkıhına göre, Rumlar hariç, Balkanlardaki bütün Hıristiyanlar ehl-i zimmet değildir. Bu görüş de sağlam temellere dayanmamaktadır. Önce şunu belirtmemiz gerekir ki Devşirme yalnız Balkanlardan değil, Anadolu'dan da toplandığı gibi, bu işlem Kuzey Balkan toplulukları ile Wittek'in ehl-i zimmet saydığı Rumlara da uygulanmıştır. Kaldı ki resmen Hanefi mezhebinden olan Osmanlı padişahlarının, Şafii Fıkıhına göre uygulamada bulunmuş olmaları çok kuşkuludur.

Esasen Devşirme, yapısı bakımından Osmanlı İmparatorluğu için doğal, hatta zorunlu bir durumdur. Bir imparatorluk içindeki her yurttaşın normal olarak askerlik görevini yapması gerekir. Buraya kadar herşey normaldir. Anlaşmazlığın çıktığı asıl nokta, toplanan çocukların mutlaka Türk-İslam kültürüyle eğitilmiş olmasıdır. İlk bakışta bu, zorla bir islamlaştırma ve dolayısıyla Fıkıha aykırı bir durum gibi görünür. Ama yine

¹⁴² Nedkoff, B. Christoff: Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (çeviren Ş. Altındağ), Belleten, c. VIII, s. 602 vd.; Fattal, Antoine: Le Statut Légal des Non-musulmans en Pays D'Islam, Beyrouth 1958, s. 27.

Fıkıhın kesin olarak belirttiği üzere, ehl-i zimmetin askerlik yapma yasağı karşısında Devşirmelerin türkleştirilmesi ve islamlaştırılması bir zorunluluk olur.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İslam Hukukunda bu konuyla doğrudan ilgili açık ve kesin hükümler bulunmaması nedeniyle bizim de kesin bir sonuca varmamız imkânsızdır. Fıkha uygun olup olmadığı konusunda hukukî yönden kuşkuda bulunduğumuz Devşirme yönteminin, Osmanlı imparatorluğu içinde doğal bir davranış ve uygulama olduğunu daha açık bir biçimde söyleyebiliriz¹⁴³. Devşirme, İmparatorluğun ihtiyaçlarından doğan ve örf hukukuna dayanan bir uygulamadır. Bu uygulamanın Anadolu ve Balkanlardaki türkleşme ve islamlaşmaya etkisi çok sınırlı olmuştur. Çünkü Devşirme;

- 1 - Zaman olarak sınırlıdır.
- 2 - Bölge olarak sınırlıdır.
- 3 - Etnik yapı olarak sınırlıdır.
- 4 - Din bakımından sınırlıdır.
- 5 - Her yıl toplanmaması bakımından sınırlıdır.
- 6 - Her seferinde toplanan Devşirme sayısı bakımından sınırlıdır.
- 7 - Toplanan çocukların yaş durumları bakımından sınırlıdır.
- 8 - Fizik yapıları bakımından sınırlıdır.
- 9 - Sosyal durumları bakımından sınırlıdır.
- 10 - Kültürel durumları bakımından sınırlıdır.
- 11 - Ailenin çocuk sayısı bakımından sınırlıdır.

Bu kadar sınırlı şartlar altında Devşirmenin, türkleşme ve islamlaşmaya etkisinin de sınırlı olması doğaldır.

¹⁴³ Diğer dipnotlarda gösterilenlerden başka Devşirme hakkında geniş bilgi için bk. Kavânin-i Yeniçeriyân (Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivlerinde pek çok nüshaları olduğu gibi, bazı araştırmacıların özel kütüphanelerinde de yazma Kavânin-i Yeniçeriyân'lar bulunmaktadır.); Marsigli, G.: Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti (çevrin M. Nazmi), Ankara 1934; Köprülü, F.: Devşirme Meselesi, Hayat Mecmuası, c. II, sayı 34, Ankara 1927; Ahmet Cevat: Yeniçeriler, İstanbul 1297/9; Koçu, Reşat Ekrem: Yeniçeriler, İstanbul 1964. Bunların dışında çeşitli illerdeki müzelerde korunan Şer'iyye Sicilleri ile başta Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivleri olmak üzere diğer arşiv, kütüphane ve müzelerde sayısız belgeler vardır.

Sonuç olarak, Anadolu'da türkleşme ve islamlaşma tamamen Türk unsuru ile gerçekleşmiştir. Balkanlardaki türkleşme de bütünüyle Türk unsuru tarafından gerçekleştirilmiştir. İslamlaşmada ise Boşnaklar ve Arnavutlar gibi kısmen Türk olmayan unsurlar da vardır. Devşirmenin türkleşme ve islamlaşmaya etkisi ise geniş İmparatorluk tarihi içinde sözünü etmeye değmeyecek kadar azdır. Türkleşme ve islamlaşmada Türk olmayan unsurların hepsini yüzde ile söylecek olursak % 10'dan çok aşağıdadır.

KISA BIBLİYOGRAFYA

- ABICH, H.: Aus Kaukasischen Landern, Reisebriefe, 2 cilt, Wien 1896.
- ABRAHAMIAN, A.: Die Grundlagen des Armenischen Kirchenrechts, Zürich 1917.
- AHMED Rüstem Bey: La Guerre Mondiale et la Question Turco-Arménienne, Berne 1918.
- AINSWORTH, W.F.: Travels in the Track of the Ten Thousand Greeks, London 1844.
- An ETHNOLOGICAL Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor, London 1918.
- BARKAN, Ö.L.: Osmanlı Tarihinde Rumeli'nin İskânı İçin Yapılan Sürgünler, Cumhuriyet Halk Partisi Konferanslar Serisi, Kitap 16, 1940.
- : Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. II, İstanbul 1940.
- : Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, Vakıflar Dergisi, c. II, 1942.
- : Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında bir Araştırma, IV. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, Ankara 1952.
- BARKAN, Ö.L.: Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, Türkiyat Mecmuası, c. X, İstanbul 1953.
- : Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, XIII, XV, İstanbul 1949-1954.
- : Quelques Observations sur l'Organization Economique et Sociale des Villes Ottomanes, des XVIe et XVIIe Siècles, Recueil Société Jean Bodin, vol. VII, Bruxelles 1955.
- : Essai sur les Données Statistiques des Registres de Recensement dans l'Empire Ottoman au XVe et XVIe Siècles, Journal of Economic and Social History of the Orient, vol. I (1957).
- : Contribution a l'étude Démographique des Villes Balkaniques au Cours des XVe-XVIe Siècles, La ville Balkanique, Sofia 1970.
- : Quelques Remarques sur la Constitution Sociale et Demographiques des Villes Balkaniques au Cours de XVe Siècles, Bulletin. Association International d'Etudes du Sud-Est Europeen XII/2 (1974).
- BAUDIN, P. (D'allauch): La Turquie et les Ottomans, Paris (baskı tarihi yok. 1894'den sonra).
- BODENSTEDT, Fr.: Die Einführung des Christentums in Armenian, Berlin 1850.
- BROSSET: Les Ruines d'Ani, 2 cilt, Petersburg 1860-1861.
- CHANTRE, Mad. B.: A Travers l'Armenie Russe, Paris 1893.
- CURZON, R.: Armenia. A Year at Erzeroum pp., London 1854.
- DE MORGAN, J.: Histoire du Peuple Arménien, Paris 1919.

- DOULIS, T.: *Disasters and Fiction*, Berkeley and Los Angeles 1977.
- FALLMERAYER, Dr. J. Ph.: *Geschichte des Kaisertumes von Trapezunt*, München 1827.
- : *Fragmente aus dem Orient*, 2 cilt, Stuttgart und tübingen 1845.
- FARLEY, J. Lewis: *Turkey*, London 1866.
- FİLİPOVIÇ, N.: *Bosna-Hersek Timar Sisteminin İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XV, İstanbul 1954.
- FREEMAN, E.A.: *Historical Essays*, Third Series, London 1879. Beşinci Bölüm "İrk ve Dil".
- GHALIB Kémaly Bey: *L'Assassinat d'un Peuple. Suite au Martyre d'un Peuple*, Romae 1921.
- GREECE, Bureau of Foreign Information Statistics of the Population of Thrace and Asia Minor, London 1919 (?).
- HAMILTON, J.: *Reisen in Kleinasien*, 2 cilt, 1843.
- HOFFMEISTER, E. v.: *Durch Armenien eine Wanderung und der Zug Xenophons bis zum Schwarzen Meere eine Militar-Geographische Studie*, Leipzig und Berlin 1911.
- HOVANNISIAN, R.G.: *Armenia on the Road to Independence*, Berkeley and Los Angeles 1967.
- HUBER, R.: *L'Empire Ottoman. Carte Statistique des Cultes Chretiens*, Cairo.
- İNALCIK, H.: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- JELAVICH, Charles and Barbara: *The Establishment of the Balkan National States*, (Seattle and London), University of Washington Press 1977.
- KALESHI, H.: *Türklerin Balkanlar'a Girişi ve İslamlaştırılma (Arnavud halkının etnik ve millî varlığının korunmasının sebepleri)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 10-11, İstanbul 1981.
- KARA Schemsi: *Turcs et Arméniens devant l'Histoire*, Genève 1919.
- KARPAT, K.: *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82*, *International Journal of Middle East Studies*, no 2 (1978).
- : *Redhouses Definition of Turkishness: Population and Politics in the Balkans in 1878*, *International Journal of Turkish Studies I*, no 1 (1979-1980).
- : *The Social, Economic and Administrative Situation of the Sanjak of Kayseri in 1880; The Report of Lieutenant Ferdinand Bennet, British Viceconsul of Anatolia (October 1880)*, *International Journal of Turkish Studies I*, no 2 (1980).
- KITSIKIS, D.: *Yunan Propagandası*, İstanbul 1974 (Propaganda et Pression en Politique International, Paris 1963, adlı eserin Türkçe çevirisi).
- KOCH, K.: *Die Kaukasischen Lander und Armenien*, Leipzig 1855.
- KRIKORIAN, M.K.: *Armenians in the Service of the Ottoman Empire 1860-1908*, London 1977.
- LEHMANN-HAUPT: *Armenien einst und Jetzt. Reisen und Forschungen*, Berlin 1960.
- LUKE, H.: *The Old Turkey and the New*, London 1955.
- LYHCH, H.F.B.: *Armenia Travels and Studies*, 2 cilt, London 1901.
- MACFARLANE, C.: *Constantinople in 1828 (A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces)*, 2 cilt, London 1829.

- McCARTHY, J.: Greek Statistics on Ottoman Greek Population, *International Journal of Turkish Studies* I, no 2 (1980).
- : The Population of Ottoman Anatolia 1878-1927, Doctoral dissertation, UCLA, 1978.
- : Age, Family and Migration in the Nineteenth-Century Black Sea Provinces of the Ottoman Empire, *International Journal of Middle East Studies* X, no 4 (1979).
- : *International Historical Statistics; The Late Ottoman Empire*, Boston.
- MENZIES, S.: *Turkey Old and New, Historical, Geographical and Statistical*, 2 cilt, London 1880.
- MOLTKE H.v.: *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei*, Berlin 1876.
- OCAK, A.Y.: Bazı Menakıbnamelere Göre XIII.-XV. Yüzyıllardaki İhtidarlarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)* II, İstanbul 1981.
- PASDERMADJIAN, H.: *Histoire de l'Arménie. Depuis les Origines jusqu'au Traité de Lausanne*, Paris 1971, Troisième édition.
- RUNCIMAN, S.: *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968.
- SAHİLLİOĞLU, H.: Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi* 1979-1980 özel sayısı.
- SANJIAN, A.K.: *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Massachusetts 1965.
- SHAW, S.J.: The Ottoman Census System and Population 1831-1914, *International Journal of Middle East Studies* IX, no 3 (1978).
- : Ottoman Population Movements During the Last Years of the Empire, 1885-1914; Some Preliminary Remarks, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)* I, İstanbul 1980.
- SUÇESKA, Avdo: The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State, *International Journal of Turkish Studies* I, no 2 (1980).
- TODOROV, N.: La Situation Démographique de la Péninsule Balkanique au Cours des XVe et XVIe Siècles, *Annuaire de l'Univ. de Sofia*, vol. LIII-2, 1959.
- : La Ville Balkanique XVe et XIXe Siècles, *Académie Bulgare des Sciences*, Sofia 1970.
- TRUHELKA, C.: Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. I, İstanbul 1931.
- VEUILLOT, E.: L'Eglise la France et le Schisme en Orient. Etudes Historiques sur les Chrétientés Orientales et sur la Guerre Contre la Russie, Paris 1855.
- VRYONIS, S.: *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley and Los Angeles, London 1971.

Yukarıdaki bibliyografyanın içine Osmanlı İmparatorluğundan kalan ve bugün arşiv ve müzelerde korunan belgeleri koymadık. Bu konuda geniş bilgi için şu esere bakılabilir (Ercan, Yavuz: *Die Stellung der Nicht-Muslime in der Türkei im 15. und 16. Jahrhundert*, Wien 1529, die erste Türkenbelagerung, Wien 1979).

